Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

BROJ 7-8. SRPANJ-KOLOVOZ 1935. GOD. III.

Izlazi mjesečno. Pretplata Din 100·–
godišnje, Dinara 50·– polugodišnje.

Cijena Din 10·–

21637

ĆILIMI, SAGOVI, ZASTORI

TKANINE ZA POKUĆTVO I DEKORACIJU

LINOLEUM

S. TURKOVIĆ

ZAGREB, ILICA 5 - Telefon 22-19

RADIATOR

izvadja

centralna grijanja, pripreme tople vode, vodoopskrbne naprane, sanitarne uredjaje, parne praone, sušione itd.

Projekti besplatni

FRANJO KEMPER

ZAGREB

Petrinjska ulica 77

Telefon 52-28 - Brzojav: Radiator

Union

ČOKOLADA

KAKAO

BONBONI

Firestone

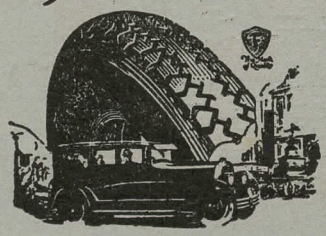

Generalno zastupstvo

Graham Paige automobila

i

Firestone auto-guma

ZAGREB

Gundulićeva ul. 34 — Telefon 26-62

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA
BROJ 7-8. GOD. III. SRPANJ-KOLOVOZ 1935.

ZAKON O GRADSKIM OPĆINAMA

Povodom vijesti u dnevnoj štampi, da će kr. vlada izmjeniti novi Zakon o gradskim općinama smatramo, da je potrebno, da se tim povodom iznesu neke misli, koje će biti od koristi kod rješavanja ovog važnog pitanja.

Hrvatski narod svjestan je, da je grad Zagreb njegov kulturni, politički i ekonomski centar, pak znade veoma dobro od kolike je velike političke, kulturne i ekonomske važnosti uređenje i položaj grada Zagreba u našoj državi.

Naročito građani grada Zagreba budno paze da se uređenje njihova grada provede onako kako to položaj grada Zagreba, koji on u našoj državi zauzimlje i zahtjeva.

Prema Zakonu o grad. općinama Zagreb je izjednačen sa svima ostalim gradovima u državi. — Beograd zajedno sa Zemunom i Pančevom imade kao prestolnica poseban položaj.

Zagrebački građani nemaju ništa protiv takvog uređenja grada Beograda, ali obzirom na veliku historijsku, političku, kulturnu i ekonomsku važnost, koji i grad Zagreb imade u državi smatraju, da bi bilo potrebno da se kod najavljene revizije Zakona o grad. općinama i Zagrebu — tom Kraljevskom gradu — dade zaseban položaj prema načelima samouprave izraženom u § 84. Ustava.

Upravo na osnovu ove ustavne odredbe kao i budućnosti, sadašnjice i prošlosti i tom suvislom kulturno ekonomskom važnosti Zagreba bilo bi potrebno i oportuno i politički mudro, da se Zagrebu dade na osnovu prije pomenute ustavne odredbe izuzetan položaj u državi.

U svrhu obrazloženja ovog našeg traženja razmotriti ćemo na osnovu pozitivnih zakona i državopravnih utanačenja javnopravni odnosno državopravni položaj što ga je Zagreb do sada imao.

Pred prelaz na ovaj prikaz napominjemo, da program sastavljen na Krfu od 7.—20 juna 1917. — koji u čitavom svom kontekstu naročito naglašava ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, a u tački 13. u kojoj

govori o samoupravama ističe razvijanje sviju pojedinačnih energija u mjestnim samoupravama oblikovanima po prirodnim, socijalnim i ekonomskim uvjetima — ni riječju ne spominje bilo Beograd bilo Zagreb ili ma koji drugi grad Kraljevine.

Da nam se ne predbace sredovječne feudalne alire prelazimo preko prikazivanja javnopravnog položaja Zagreba na osnovu kraljevskih povelja i odsjeka Tripartita »De liberis et regiis civitatibus«, prelazimo i preko carskih patenata od 7. IX. 1850. i 23. IV. 1859. (Zemaljsko vladini listovi od god. 1850. i 1859. komad prvi odnosno osamdeset i drugi), koji su normirali pravni položaj Zagreba do godine 1859. odnosno 1881., prelazimo dapače i preko hrvatskih zakona od 28. I. 1881. (o ustroju gradskih općina) kao i zakona od 5. II. 1886. (o preinačenju prije spomenutog zakona), a koja su posljednja dva zakona važila sve do godine 1895., koji su svi zajamčili Zagrebu izuzetan položaj kao sijelu autonomne hrvatske vlade i sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ipak moramo da se zaustavimo kod prije važećeg zakona od 21. VI. 1895. o ustroju gradskih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, (Sb. 1895. br. 34.) koji je — osim Zakonom o izmjeni § 51. zakona od 21. juna 1895. o ustrojstvu gradskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji (Sl. Nov. od 28. II. 1927. broj 270-LXXXIII) bio samo još izmijenjen zakonom o izmjeni zakona o opštinskim i oblastnim samoupravama od 6. I. 1929. (Sl. Nov. od 11. I. 1929. br. 9.-IV.) koji u članovima 2 i 3 naređuje, da će se općinama grada Beograda, Zagreba i Ljubljane članom prvim istoga zakona razriješene općinske uprave postaviti Kraljevim Ukazom na predlog Ministra unutrašnjih djela, dočim će u ostalim općinama postaviti nove općinske uprave veliki župan time, da prema članu 4. spomenutog zakona sastav i nadležnost općinskih uprava ostaje i dalje ista kako je predviđena u dosadašnjim zakonima o općinama, uredbama i statutima dakle u našem slučaju zakonom od 21. VI. 1895. o ustroju gradskih općina.

Ovo je i učinjeno, ali ovom prigodom naročito napominjemo, da su spomenutim zakonom od početka godine 1929. bili na isti javnopravni nivo stavljeni Beograd, Zagreb i Ljubljana a ne samo Beograd sa Pančevom i Zemunom, dočim je ovo stanje promjenjeno upravo novim zakonom o gradskim općinama.

Na osnovu dakle § 1. tada važećeg zakona od 21. VI. 1895. glavni zemaljski grad Zagreb bio je podređen neposredno Kraljevskoj Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vladi i to u onom istom duhu zakona koji daje zaseban javnopravni položaj gradu Beogradu sa Zemunom i Pančevom podređujući ga izravno, a ne posredstvom banovina kraljevskoj vladi odnosno resortnom ministru.

Razumije se samo po sebi da je u čitavom zakonu od 21. VI. 1895. bio priznat izuzetan položaj Zagrebu prema ostalim gradovima Hrvatske i Slavonije.

Ustavom od 28. VI. 1921. t. j. vidovdanskim ustavom izgubio je Zagreb svako političko značenje, budući je ostao samo sijelom velikog župana, a sve odredbe njegovog izuzetnog položaja postale su obsoletne.

U jednoj jedinoj ustanovi daje Zakon o grad. općinama Zagrebu izuzetan položaj i izjednačio ga je Beogradu i to u § 94. u kojem se donosi odredba, da je potrebno odobrenje ministra finansija u sporazumu sa ministrom unutrašnjih poslova za zaduženje i otuđenje neposrednog imanja u vrijednosti preko Din. 100.000.—.

Mora se ali naglasiti da su široki slojevi Hrvatskog naroda odmah po donošenju vidovdanskog ustava instinktivno predosjećali i uočili štetne posljedice tog ustava na razvitak Zagreba.

Kad su pak donešenjem sada važećeg ustava od 3. IX. 1931. popucali obruči kojim je vidovdanski ustav stezao Zagreb bilo je po sebi razumljivo očekivanje i nada, da će Zagrebu upravo na osnovu § 84. ustava biti dan pravni položaj u državi doličan njegovoj historijskoj i političkoj te ekonomskoj i kulturnoj važnosti.

Da ovo mišljenje nije bilo isprazni fantom služe — izim već spomenutog zakona od 6. I. 1929. (kojim se Beograd, Zagreb i Ljubljana inako tretiraju nego sve ostale općine u Kraljevini) — i dokazom su žive i neposredno upravljene riječi blagopočivšeg Viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja kada je koncem siječnja 1931. na gradske zastupnike, koji su mu se zahvalili što je prvi puta na duže vremena Kraljevski Dvor boravio u Zagrebu, upravio ove riječi:

»Želim i ovom prilikom gospodine gradonačelniče i gospodo zastupnici, da Vam u ime Kraljice i svoje izrazim radost što se ovako ugodno i prijatno osjećam među Vama, među dragim Zagrepčanima.

To je bila i naša srdačna želja da u Vašoj sredini češće boravimo.

Zahvaljujemo Vam, što je sada omogućeno, da u buduće mogu ovdje češće dolaziti i duže ostajati i iz ovog našeg historijskog i slavnog grada tekuće poslove voditi.

Razvitak i napredak Zagreba za ovo nekoliko godina izaziva divljenje i naš ponos.

Gradski zastupnici treba i dalje svom snagom u tom pravcu da rade s uvjerenjem, da će ih moja najveća pažnja u tom poslu pratiti i pomagati.«

Kako se u ono doba općenito shvaćalo ovim je riječima blagopočivši Kralj potvrdio posebni položaj, koji je dobio Zagreb u državi time, što je on postao i mjesto boravišta kralja Jugoslavije, gdje će Kralj da izvršuje svoje vladarske tekuće poslove.

Da je tome tako, da je Zagreb ovom prilikom dobio ponovno naslov kraljevskog grada služi i saopćenje službene agencije Avala od 28. januara 1931. pod naslovom »Prvi kraljevski ukaz u kraljevskom gradu Zagrebu«, a koje saopćenje doslovno glasi:

»Zagreb, 28. I. 1931. (A) Jučer i danas potpisivao je Nj. V. Kralj prve ukaze u Zagrebu. Među ostalima se nalazi nekoliko ukaza lične prirode i jedan ukaz međunarodne prirode. To je ukaz kojim se našem poslaniku u Haagu g. Bošku Hristiću daje punomoć da potpiše protokol o našem priznanju kompetencije stalnom međunarodnom sudu pravde za tumačenje haaških konvencija za međunarodno pravo.«

Ukazi su potpisani ovim riječima:

»Dato u kraljevskom gradu Zagrebu dne 27. januara 1931.«.

Pomenute riječi znače službenu potvrdu, da je Zagreb vladarsko boravište sa svim atributima, koji odatle slijede, gdje Kralj izvršuje svoju suverenu vlast kao i u prestolnici.

Zagreb po ovome nije više ni glavni grad ni varošica, već je sam po sebi p o j a m koji je dobio izuzetan položaj a to nam nalaže dužnost tražiti da naša Gradska općina bude zakonom na drugoj osnovi uređena.

Nu u interesu grada Zagreba i njegove privrede dužni smo naročito ukazati i na ekonomsko-financijalne momente, a s osobitim obzirom na teški financijski položaj, u kome se Zagreb nalazi.

Zagrepčani odnosno zagrebačka privreda opterećena je banskim prirezom, kojim nisu opterećeni Beograd sa Zemunom i Pančevom.

To znači da Zagreb naplaćuje banovinski prirez od 25% t. j. u visini jedne četvrtine državnog poreza uz sve naročite posebne banovinske, trošarinske i ostale takse i dažbine.

Konačno državna finansijska politika ne može tražiti da pojedini redovi državljana naplaćuju paralelno za iste ustanove gradu i banovini dok se stanovnici Zagreba gradskim ustanovama mogu, a banovinskim ne mogu koristiti.

Primjerice navodimo administraciju u pogledu socijalne skrbi pa u tom pogledu ističemo kako mnogim pripadnicima savske banovine daje Zagreb zarade, a da ti nikako ili minimalno doprinose javnim dažbinama Zagrebu a sada se traži još od Zagreba da izdržava nezaposlene i uvađa se prisilni doprinos u socijalne svrhe, kojim će se koristiti većinom ne zavičajnici Zagreba, nego zavičajnici ostalih općina Savske banovine, kojih je najveći priliv u Zagreb upravo iz ove banovine. Isto vrijedi i za uzdržavanje banovinskih cesta na području grada Zagreba.

U doba kada je poresko opterećenje javnim dažbinama doseglo svoj vrhunac nije u interesu općeg poreskog morala kad se stanovnici Zagreba zamisle u činjenicu, da teške desetke milijuna plaćaju u korist banovine, koja za njih u praksi fungira samo kao nadzorna vlast ne dobivajući za ove krupne milijunske iznose nikakovih protučinidba.

Prema tome kako je Beograd privredni centar istočne Jugoslavije tako treba da ostane Zagreb privredni centar onih dijelova države, koji gravitiraju prema Zagrebu, pa se u tu svrhu Zagreb mora osloboditi tereta za Savsku banovinu.

Samo se na taj način može Zagrebu spasiti i osigurati trgovina i promet ovoga dijela države i samo na taj način može u Zagrebu da ostane i da se u njemu razvije industrija.

Uvjereni smo, da se jedino radom u tome smjeru može liječiti i spriječavati i nezaposlenost u Zagrebu i da će pored svih teškoća uspjeti osigurati Zagrebu njegov trajni razvitak.

Zakon o grad. općinama imade u § 89. ustanovu, po kojima su gradovi — dakle i grad Zagreb — dužni vršiti mjestne poslove državne uprave prema postojećim zakonskim propisima. Ti su poslovi taksativno pobrojani. Među inim na pr.: sanitetske i veterinarske, tržne, građevinske i požarne, po propisima cestoredarstvenim, vodnim, pa poslove poljoprivredne, stočarske, šumske, lovne itd.

Ali u tome § postoji i propis »da ministar unutrašnjih poslova može u sporazumu sa resornim ministrima u r e d b o m prenositi u nadležnost grada i druge poslove opšte uprave, kao i od grada o d u z i m a t i pojedine poslove opšte uprave i prenositi na prvostepene opšte upravne ili državne mestne policijske vlasti«.

S tim u vezi potrebno je ovdje istaknuti ovo:

Gradovi, naročito veliki — kao Zagreb — igrali su u svim vremenima važnu ulogu i bili središta znanosti i umjetnosti, stjecišta trgovine i prometa te rasadišta kulture i civilizacije. Moć gradova porasla je naročito u doba staleške države i decentralizovane državne vlasti, jer su uz plemstvo i svećenstvo i gradovi imali veliki utjecaj na sav tadanji javni život.

Upravu u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji za doba staleške države treba posebno promatrati. Vršile su je županije (osim Vojne Krajine), a slob. i kr. gradovi bili su na osnovu posebnih povlastica i sloboština izuzeti iz sastava županija te su imali posebnu upravu. Oba ova tijela vršila su i sudbenost. Slobodne gradske općine vršile su ovu sudbenost posve samostalno, te su pače imale jus gladii. Takvu sudbenost vršila je Gradska općina zagrebačka na osnovu Zlatne Bule IV. od 1242., a za slučajeve za koje Zlatna Bula nije ništa propisivala, izdavala je na osnovu pravnih običaja posebne i pravne propise i naredbe.

Tako je to bilo do ukinuća feudalnih odnošaja t. j. do god. 1848. Godine 1850. izlazi Naredba o ustrojenju političke uprave u Hrvatskoj i Slavoniji, o ustroju i nadležnosti sudova te razne druge naredbe iz područja sudstva i uprave, a iste godine pada i Privremeni općinski red za grad Zagreb i Osijek proglašen cesarskim patentom od 7. ožujka, dočim je Privremenom naredbom od 19. kolovoza 1851. uređen postupak za vršenje općinskih poslova ostalih gradova i trgovišta s uređenim magistratima. Oba Privremena općinska reda sadržavaju već odredbe o osnivanju gradskih vijeća i njihovom djelokrugu, sastavu magistrata, zavičajnim odnošajima, izbornom redu, nadzornoj vlasti, izboru gradskog načelnika, a navlastito odredbe o djelokrugu gradskih općina, koji se već i tada dijeli na općinske poslove i poslove javne uprave t. j. naravni i preneseni djelokrug.

S pravnom državom nastaje življa izgradnja uprave u svim njezinim granama. Gradovi napose dobivaju 28. siječnja 1881. nov zakon kojim se gradske općine s uređenim magistratom podređuju neposredno bivšoj Kr. zem. vladi te im se ujedno daje kompetencija upravnih vlasti I. stepena, a po zakonu od 21. lipnja 1895. o ustroju gradskih općina, zadržavaju one ovu kompetenciju, ali se glavni grad Zagreb, zatim gradovi Osijek, Varaždin, i Zemun (kasnije i Karlovac) podređuju neposredno zem. vladi i ispoređuju županijama sačinjavajući posebno upravno područje.

Ovaj položaj upravne vlasti I. stepena ostavlja u našoj državi gradskim općinama i Zakon o unutrašnjoj upravi. Kako dakle vidimo, slobodni gradovi sačinjavaju zaseban položaj i nosioci su javnih vlasti u epohama policajno apsolutističke i pravne države, a napose u epohi staleške države, ako baš stalešku državu i ne možemo promatrati sa gledišta današnje uprave i upravnoga prava.

Moderna nauka o upravi teži za proširenjem djelokruga gradskih općina, naročito velikih gradova, pa treba da one zadrže u potpunosti barem svoj današnji položaj. To je u interesu države i gradskih općina i njezinih građana i to s razloga, što sa općom upravom u gradovima nema država nikakovih tereta odnosno s razloga, *što su baš gradovi i gradske općine po svojoj organizaciji i po svojem pozivu prve zvane i najpodesnije za vršenje djelokruga upravne vlasti I. stepena. Ako uvažimo da uprava u našim gradovima besprikorno funkcionira i da je tome najviše doprinjeo stalan gradski upravni aparat, koji najbolje pozna životne i društvene odnošaje grada i građanstva, onda je to prvi interes preko kojega ne bismo mogli preći.*

Život građana u gradovima, napose velikih gradova, teče brzim tempom i raznolik je, životne prilike našeg građana različite su od života ljudi na selu. Ove prilike mogu da ispravno prosuđuju i da o njima odlučuju oni organi, koji su srasli s gradom i građanstvom i koji tu žive.

Tu je dakle interes građanstva, koje je odano svojim magistratima, jer su magistrati one oblasti, gdje građanstvo traži svoju pravnu zaštitu i gdje se je, možemo reći, stoljećima razvijao sav privatno-pravni i javnopravni život građana.

Prema tome bila bi apsolutna potreba, da se čitavi § 89. Zakona o grad. općinama preradi, a svakako da se u njemu zagarantira gradovima — napose gradu Zagrebu — puna prvostepena upravna vlast kako ju grad Zagreb već stoljećima vrši.

Mogućim oduzimanjem gradovima njihove dosadanje kompetencije dovelo bi se s jedne strane, obzirom na našu razvijenu upravu, funkcioniranje ove uprave naročito u velikim gradovima, kakav je grad Zagreb, do nemogućnosti, a s druge strane bi to bila povreda ponosa našega građanstva i gradova, čija se posebna uprava do danas sačuvala i koja imade za sobom tako sjajnu i veliku tradiciju!

Nadalje trebalo bi, a to je, koliko se znade, i intencija kr. vlade, da se izmjeni izborni red za gradska vijeća.

U § 23. zak. o grad. općinama pretsjednik i dvije trećine gradskih vijećnika biraju se općim, jednakim, neposrednim i javnim glasanjem. Jednu trećinu grad. vijećnika imenuje ban.

Prema demokratskim principima valjalo bi svakako uvesti ponovno tajno glasovanje, a izbor bi se morao vršiti za čitavo gradsko vijeće tako, da ne bi bilo nikakovog postavljanja grad. vijećnika po nadležnim višim vlastima, nego bi građani morali čitavo gradsko vijeće izabirati svojim slobodnim glasovanjem. Tek tako došla bi prava volja građanstva do punog izražaja.

U pogledu primanja u članstvo (zavičajnost) pojedinih lica zakon o grad. općinama u § 13. imade ustanovu, koja može da uvelike optereti gradske financije. Po tom naime propisu, ako je neko lice stalno nastanjeno najmanje 10 godina u jednoj općini i uživa časna prava, odnosno da se ne nalazi pod sudskom istragom ili optužbom za djela koja povlače gubitak časnih prava, priznaje mu se automatsko sticanje članstva (zavičajnosti) u općini i gubitak članstva u onoj općini u kojoj ga je to lice dotada uživalo.

Prema tome bi gradski budžet — na partiji socijalne skrbi — u pogledu dužnosti zbrinuća za slučaj starosti i nemoći ovakovih lica neizmjerno porasao, što je potpuno shvatljivo, ako bi se uvidila praktična strana ove zakonske ustanove za pojedino lice. Pod starost došla bi

sirotinja u grad Zagreb, živila ovdje 10 godina i pala na teret Općine grada Zagreba i njegovih građana! — A to ne bi bilo pravedno. I zato se ukazuje neminovna potreba izmjene ove zakonske ustanove.

Još nešto o grbovima. U § 10. određuje zakon o grad. općinama, da svaki grad mora upotrebljavati pečat na kome će u sredini biti državni grb, a unaokolo ime grada i nadleštva.

Zakonodavac nije ništa odredio, da li se može u posve autonomnim poslovima upotrebiti pečat sa gradskim grbom. Bivši zakon o ustrojstvu grad. općina od 21. VI. 1895. u § 6. normirao je: »Gradovi, koji imadu vlastiti grb, mogu se njim služiti u uredovnom pečatu«.

Sve do god. 1925. Općina grada Zagreba rabila je pečat sa svojim gradskim grbom od davnine.

Bez obzira da se Zagreb već stoljećima služi svojim grbom u kojem se nalazi zvijezda i polumjesec, a to je znak naših Ilira, kao zvijezda prethodnica Jugoslavije, a koji je znak prešao i u državni grb u onom dijelu štita koji označuje slovenačke zemlje to ipak držimo, da se Zagrebu upotreba kraljevskim privilegijama datog prava nije smjela oduzeti, pa držimo da se ovo pravo Zagrebu ostavi i daje to prije što se svojim grbovima služe i njime ponose veliki i mali gradovi zapadne Europe, šta više Beograd svoj grb sve više s pravom ističe i konačno se taj grb ponosno kači na stupovima novog mosta koji spaja Beograd sa Zemunom.

Razumljivo je, da bi upotreba pečata sa gradskim grbom imala važiti ako ne za sva akta, a ono barem za sva autonomna.

Još bi bilo potrebno spomenuti nešto o gradskim financijama, nu o tome nastojat ćemo donijeti naročiti napis.

Ovo nekoliko misli iznijeli smo, jer smatramo potrebnim, da se uoči promjene zakona o Gradskim općinama čuje iskrena i otvorena riječ građana našeg bijelog Zagreba.

Time ćemo se odužiti i svjetloj uspomeni blagopočivšeg Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja, koji je prigodom posljednjeg boravka u Zagrebu u svom govoru među inim rekao:

»Ceneći značaj učinjenih napora i poštujući podnesene žrtve, naša je sveta dužnost, da predano čuvamo plodove naše dosadanje borbe i da ljubavlju i slogom poradimo na konsolidiranju naše državne zajednice, tako da nam svakim danom bude što snažnija, a narod u njoj što zadovoljniji«.

Dr. Fedor Breitenfeld: (Nastavak 6).

ZAGREB — KRALJEVSKI I SLOBODNI GRAD NA BRDU GRECH

Činjenica, da u takovom slučaju sudi plemićima gradski sudac je posljedica, da se kraljevski slobodni grad in toto smatra juridičkom osobom plemićskog staleža. Gradski sudac je uvijek pretstavnik cijeloga grada.

Jedino nam ostaje listina dužna odgovor što biva u slučaju, da u grad in monte Grech, dodje doduše stranac, ali i taj stranac je gradjanin nekog drugog kraljevskog slobodnog grada. U takovom slučaju oba privilegija naime zagrebački i onaj onog drugog grada, kojemu pripada onaj došljak, dolaze u koliziju. Držimo, da bi takovu parnicu mogao rješavati jedino sam kralj kao izdavač obiju privilegija odnosno kraljevski tavernik u slučaju tavernikalnih gradova.

Što se pak tiče mjesta gdje mora biti izvršen zločin, da bi za kažnjavanje istog bio nadležan gradski sudac, držimo, da treba odredbu listine ovako shvatiti: Ona nam najprije navodi ... si quis ... intrans civitatem ..., a onda potanje govori ... sive in vido, sive in domo, sive in foro ... perpetraverit. Prema doslovnom tumačenju morao bi se zločin dogoditi na gradskom području no samo na trgu, ulicama ili u kući, da bude nadležan gradski sudac. Po našem mišljenju ovdje je jedino mjerodavan prvi izraz ... intrans civitatem ..., a ono ostalo potanje opisivanje mjesta navdeno je samo kao primr, a ne taksativno. Iz gornjega slijedi, da će se kazniti svaki zločin, koji počini neko lice na području kraljevskog slobodnog grada t. j. unutar onih granica, koje su opisane u citiranoj formuli pertinencije.

Sad dolaze na red nasljednopravne odredbe listine. Takovih odredaba nalazimo u našoj povelji tri. Prvo nasljednopravno pravilo govori o slučaju, kad neki gradjanin kraljevskog slobodnog grada ostane bez nasljednika ... Si quis de civitate sine herede deceserit ... U takovom slučaju može po svojoj slobodnoj volji raspolagati sa svim svojim pokretnim stvarima ... de rebus suis mobilibus liberam habeat disponendi suicumque facultatem ... Heredes nasljednici, koje ovdje misli diploma su descendenti (potomci) u upravnoj liniji, dakle sinovi, unuci, preunudi itd. Da je tomu tako, vidi se iz naredne odredbe, koja za isti slučaj odredjuje, da nekretnine ili doslovce kako hoće diploma: kuće, dvor, vinogradi, zemljišta i zgrade mora takav čovjek ostaviti ženi ili nekom od rodjaka ... Res vero immobiles, ... uxori sue vel alicui cognatorum suorum relinquat ... Iz ove odredbe možemo zaključiti kakav je bio nasljedni red. Najprije dolaze descendenti iz upravne linije, a onda žena i ostali srodnici. Diploma ne navodi, da li žena i ostali srodnici konkuriraju na jednake dijelove po glavama ili pak žena dobiva polovicu, a ostali rodjaci drugu polovicu ili opet žena isključuje ostale rodjake.

Ženi i ostalim rodjacima može ovakav gradjanin ostaviti svoje nekretnine tek nakon što se posavjetovao sa svojim sugradjanima ... suorum concivium habito consilio ... povelja i opet ne razjašnjuje, koji su to gradjani. Nije vjerojatno, a i praktično je skoro isključeno, da bi takav ostavitelj morao pitati sve gradjane. To bi značilo, da treba sazvati neke vrste skupštinu sviju gradjana, dakle drugim riječima totam communitatem. Vjerojatnije je, da je to učinio tako, da se posavjetovao s vidjenijim sugradjanima, svakako s gradskim sucem, a i svojim bližim

susjedima. Osobito izgleda vjerojatno savjetovanje s bližim susjedima, a to tim više što su obično zajedno u istoj ulici odnosno istoj četvrti grada nastavali gradjani, kojima bijaše isti obrt zanimanjem. Bili su to ljudi, koji su prilike svog staleža odnosno svoje struke najbolje poznavali i u takovom važnom momentu bili jedini zvani, da dadu najispravnije savjete. Da su obrtnici iste vrste zajedno stanovali govore nam imena starih zagrebačkih ulica.[99]

Ista nam norma odredjuje, da nekretnine, ovako ostavljene, ne mogu nikako biti otudjene ispod gradske vlasti niti se mogu silom od nje otkinuti. Drugim riječima to znači, da se nekretnine, koje se nalaze na području kraljevskog slobodnog grada ne smiju prodati ni darovati ni uopće na bilo koji drugi način otudjiti, da tako predju u vlasništvo osobe, koja nije gradjanin kraljevskog slobodnog grada. Praktično to znači, da grički gradjanin nije smio ostaviti svojih nekretnina na pr. nekom gradjaninu kraljevskog slobodnog grada Varaždina. Ova je odredba posljedica u uvodu napomenutog kraljevog gospodstva nad kraljevskim slobodnim gradovima. Kralj osniva kraljevski slobodni grad i daje mu jedan dio državnog teritorija, kojemu je supremus dominus, na vječno posjedovanje i uživanje. Dakle je gradska općina kraljevskog slobodnog grada kao delegat kraljevske vlasti vrhovni vječni posjednik i uživalac sviju nekretnina, koje se nalaze na njenom području. Stoga ona ne će i ne smije dopusiti, da netko, tko nije njen član, dobije vlast nad njenim nekretninama i na taj način onda uzmogne dio teritorija kraljevskog slobodnog grada izuzeti ispod njegove vlasti. Ta zabrana otudjivanja nekretnina je takodjer potvrda tvrdnje, da se općine kraljevskih slobodnih gradova in toto t. j. kao cjelina smatraju članovima plemićskog staleža i to već u ovo rano doba svog razvitka još davno prije nego što su slale svoje zastupnike u državni sabor. Naime analogno tome kako plemić ne može svoj nasljedni plemićski posjed, koji je stečen kraljevskom darovnicom ili nasljednim redom predvidjenim u toj darovnici, otudjiti neplemiću ne mogu ni nekretnine sa područja kraljevskog slobodnog grada doći u ruke negradjana t. j. stranaca. Plemićske nekretnine odnosno donacionalna dobra su peculia sacrae regni coronae, a da su to i kraljevski slobodni gradovi spomenuli smo u uvodu.

Dalje imade u ovoj skupini odredba za slučaj, ako netko umre bez oporuke, a nema ni žene, ni sinova, ni drugih rodjaka. Tada imadu muževi vjerodostojni ... viri fide digni ... koje odredi gradsko vijeće, dva dijela pokojnikove imovine razdijeliti gradskim siromasima i gradskoj crkvi, dok treći dio pripada gradskoj općini. Ova nasljednopravna odredba imade kako se vidi i finansijalni karakter, jer je njom ustanovljeno još jedno vrelo prihoda općine kraljevskog slobodnog grada.

Osim toga ista nam odredba sadrži vrlo važan podatak o upravi grada. Ovdje nalazimo prvi spomen o gradskom vijeću. Listina kaže ... consilio civium ad hoc deputatos ... To je početak budućeg gradskog vijeća neke electae communitatis. Kad bi se radilo o već razvitom institutu gradskog vijeća morala listina više o njemu reći i svakako bi ta electa communitas sudjelovala naročitim načinom prilikom izbora gradskog suca. Nije čak isključena ni mogućnost da listina ovdje misli i na totam communitatem t. j. na sve gradjane, koji su se sastali u skupštini, da vijećaju o tom nasljedstvu. Istina sastanak ovakove cijele skupštine je kako smo to već naveli tehnički dosta teško provesti, no naslje-

[99] V. Tkalčić op. cit. p. VIII. Šoštarska Ves, današnja Mesnička ulica, bivša Pivarska ulica itd.

djivanje nekretnina, koje su ošasna imovina na području općine graljevskog slobodnog grada je za sve gradjane važan dogadjaj, pa nije samo njihovo pravo, već im je i dužnost, da o tom pitanju svoju kažu. Iz ovakovih zajedničkih skupština sviju garadjana se onda tokom vremena zbog brzog porasta stanovništva nužno morao razviti institut electae communitatis. I to baš obzirom na teškoću skupljanja sviju gradjana u skupštinu. Vijeće, koje naša povelja narodi, moralo je za svaki slučaj bez oporučnog nasljedstva izabrati ljude, jer nam diploma kaže... ad hoc... a ti ljudi onda vrše diobu imovine intestatnog (bezoporučnog) ostavitelja.

Uzmemo li, da je ta electa communitas ipak postojala, već u doba izdavanja listine, onda bi taj consilium civium mogao biti identičan s civitatis maiores, koje nam diploma u jednoj kasnijoj normi spominje, gdje kaže... convocatis omnibus maioribus civitatis ... Ako je tako, onda to vijeće bira tota communitas, koju čine svi pravno i djelatno sposobni muškarci i gradjani kraljevskog slobodnog grada. Djelatna sposobnost počinje od doba kralja Kolomana kod muškaraca s navršenom 15. godinom, no pod uslovom da je takav mladić samostalan t. j. da se već sam uzdržava i da nije više pod očinskom vlasti.[100] Kako se gradski sudac mogao mijenjati svake godine, držimo da je to onda vrijedilo i za gradsko vijeće.

Sad nam dolaze na red odredbe formalnog prava t. j. propisi koji govore o postupku pred sudom i to u gradjanskim i u kaznenim parnicama.

Prva norma formalnog prava u našoj listini je ona, koja govori o pozivanju gradjana kraljevskog slobodnog grada pred sud. Tužbu podnosi protiv gradjana stranac. U novčanim parnicama ili u takovim, u kojima se raspravlja o nanesenim nepravdama može stranac pozvati našeg gradjanin samo pred sud gradskog suca. Velika je prednost za gradjane kraljevskog slobodnog grada u tome. Sudi im njihov vlastiti sudac, kojeg su oni sami izabrali. Čovjek njihovog povjerenja, pa im je u tome puna garancija, da će pravdi biti udovoljeno. Gradski sudac pak sudi samo po odredbama ove povelje odnosno po drugim općim zakonima i pravnim propisima u koliko im se naš privilegij ne protivi. Iz toga slijedi, da gradjanima kraljevskih slobodnih gradova sudi samo njihov sudac i to po pravilima, koje su sami običajnim putem stvorili.

Norma koja slijedi takodjer je vrlo važna. Ona zabranjuje rješavanje parnica dvobojem. I opet bez obzira na to, da li se radi o strancima ili gradjanima gričkim, no vodi se parnica pred gradskim sucem. Sud je u ono doba mogao odrediti, da se odluka u parnici prepusti takozvanom Božjem sudu. Bilo je više vrsta Božjeg suda, a jedna od njih bijaše i dvoboj. Božji je sud ustanova germanskog prava (franačkog) i katolička je crkva rano protiv toga povela energičku borbu.[101] Često bi se dogodilo, moglo bi se reći skoro uvijek, da je baš prilikom dvoboja ili druge vrste Božjega suda stradala nevina stranka, jer je krivac bio vještiji oružju ili je bio tjelesno spretniji i jači. Grički su gradjani, stvarajući svoje pravo običajnim putem, valjda postepeno taj nezgodni način vodjenja dokaza i rješavanja parnica, dokinuli. Prije izdavanja listine prelazilo se šutke preko toga, a u listini je pravednije mišljenje dobilo i pisanu pravnu formu. Ova nam ustanova pokazuje znatan korak naprijed u razvoju sudovanja, a to tim više što se u doba izdavanja listine još u cijeloj ostaloj Evropi dosta u sudskom postupku upotreb-

[100] V. Timon op. cit. p. 338. in f.

[101] V. Ibidem pp. 488., 489.

ljavao taj način rješavanja parnica. Kako je dvoboj bio zabranjen, navodi listina kao druga dopuštena i podesnija sredstva za vodjenje dokaza svjedoke i prisegu.

Iz okolnosti, da je zabranjen dvoboj, a da nam uz to listina nabraja ostale dopuštene vrste dokaza, zaključujemo, da je na području našeg grada bila uopće u sudskom postupku u doba izdavanja diplome, a naravno i kasnije, isključena svaka vrsta Božjeg suda.

O svjedocima govori nam više slijedeća norma. Ona traži, da svjedoci budu upravo onakovi kakovi su i parničari ... Testes autem eisdem conditionis et libertatis, cuius sunt isti, assumantur ... To znači praktički, da moraju svjedoci biti članovi istog staleža kao što su i parnične stranke. Dakle moraju imati ista prava, iste sloboštine kao i oni, za koje stupaju pred sud. Listina ostavlja otvoreno pitanje, što biva u slučaju, kad su tužitelj i tuženi različitog staleža t. j. prema čijem staležu se onda imadu uzeti svjedoci. Držimo, da svaki parničar uzima ljude iz svog staleža. Ta razlika može doći u obzir samo onda, ako su parnične stranke s jedne strane gradjanin, a s druge koji stranac. Samo u tom slučaju može postojati razlika u pravnom položaju izmedju stranaka. Ako se parniče dva gradjana, oni su po općem načelu istog pravnog položaja i ako postoji mogućnost, da je jedan od njih recimo plemić, a drugi samo slobodan čovjek.

Razjašnjenja radi potrebno je kazati što znači u tadanjem sudskom postupku zvati svjedoke pred sud. Danas se preslušavaju svjedoci o okolnostima, koje su vlastitim osjetilima saznali. Tada je stvar bila drugačija. Svjedoci su onda u glavnom manje bili ispitivani o konkretnim činjenicama, već više o istinoljubivosti parničara i ostalim općim momentima iz kojih je sud zaključivao o vjerodostojnosti navoda pojedinih parničara. Taj je elemenat takodjer došao iz franačkog parničnog postupnika. Vremenom se i on pretapa pod različitim drugim pravnim utjecajima u današnji svoj oblik.

I naredna norma govori o svjedocima. Tu nam listina odredjuje način dokazivanja u vlasničkoj parnici (rei vidikaciji). Netko traži tužbom na gradskog suca povratak svojih stvari, koje mu je netko ukrao, a vlasnik ih je našao u posjedu neke druge osobe. Svjedoci i u ovom slučaju moraju biti izvedeni onako kako to gornja odredba traži t. j. prema staležu parničara. Isto je traži li gradjanin svoju stvar od stranca ili obratno stranac od gradjanina.

Dalje iz ove skupine imademo odredbu o nadležnosti suda za gradjane kraljevskog i slobodnog grada na brdu Grech. Gradjani grički i jobagioni civitatis in monte Grech ne moraju ni pred kojeg drugog suca do svog gradskog. I ovaj osobiti položaj gradjana kraljevskog slobodnog grada nalazi svoj korjen u okolnosti, da je općina kraljevskog slobodnog grada član plemićskog staleža. Plemići nijesu trebali da idu pred drugi sud po pred kraljev, kako smo to već prije napomenuli. Riječ jobagioni (iobbagiones) imala je u različito doba naše pravne povijesti različita značenja.[102] U ovom slučaju mišljeni su pod tim izrazom kmetovi, koji su bili naseljeni na području gričke općine. Kralj Bela dao je gradu na brdu Grič zemljišta na vječno posjedovanje, pa su pripali gradu i na njima naseljeni kmetovi.

[102] V. Ibidem pp. 145. et 158. Iobbagiones bili su u najstarije doba naše pravne povijesti tvrdjavni službenici, dok kasnije tim imenom zovu vrela i različite odličnike iz plemićskog staleža. U našem slučaju dolazi u obzir još širi pojam od tvrdjavnih službenika, kako smo gore rekli diploma misli na kmetove, jer nas na to i period pravne povijesti upućuje, a i ostale činjenice.

Pravilo koje slijedi govori o apelaciji protiv osude, koju je u prvom stepenu izrekao gradski sudac. Kad je gradski sudac sumnjiv ... quod si iudex suspectus habebitur ..., a parac uloži priziv, pozivajući se na koju zakonsku ustanovu, sastaju se gradski prvaci pod predsjedanjem gradskog suca. Oni tada rasprave stvar i mogu osudu, koju je izrekao sudac sam, izmijeniti. Listina kaže ... convocatis omnibus maioribus civitatis, ipso iudice presidente, negocium decidatur... Tko su opet ti »maiores civitatis« o tom diploma šuti. Kao što smo to već prije naveli, bit će to oni gradjani, koji kasnije čine spomenutu »electa communitas«, šire gradsko vijeće. Postoji mogućnost i drugog tumačenja, naime da je to samo uže gradsko vijeće t. j. sudac, gradski kapetan, notac itd. Ovo je tumačenje manje vjerojatno od prvoga, jer listina doslovce kaže ... convocatis omnibus maioribus ..., dakle traži da se sazovu svi gradski prvaci.

Ne zadovolje li se ni sada parničari osudom tog kolegijalnog suda odnosno, ako sumnjaju u njegovu osudu, onda imadu pravo tražiti, da se ide pred kralja. Pred kralja ne moraju ići gradjani sami. Njih je ondje dužan zastupati njihov gradski sudac... solus iudex pro allüs omnibus ad regem ire teneatur... Ova odredba listine jasno potvrdjuje dvije stvari. Prvo ona nam dokazuje, da je gradski sudac doista službeni predstavnik gradske općine i gradjana pojedinaca, a drugo ona nas upućuje, da je ispravno postavljena teza, da se općina kraljevskog slobodnog grada ima smatrati in toto osobom plemićskog staleža. Plemićima sudi kralj, gradjani pojedinci nijesu plemići, ali gradska općina kao cjelina je plemić, pa prema tome pred kralja ide njen službeni zastupnik, dok je gradjanima slobodno da podju ili ne, već prema njihovoj volji.

Na oko izgleda ova norma u kontradikciji sa onim što je ranije rečeno. Naime sumnja li netko u gradskog suca, nije baš vjerovatno, da će onda dopustiti, da taj isti sudac u čiju ispravnost ili pravno shvaćanje sumnja, podje pred najviši sud, t. j. pred kralja, da ga ondje zastupa. Prizivatelj ne bi imao dovoljno garancije, da će sudac ispravno iznijeti stvar pred kralja i da će njegove prigovore i priziv ispravno obrazložiti. Ipak ovdje nema kontradikcije. Treba razlikovati gradskog suca, kad sam sudi od onog slučaja kad on reprezentira gradjane svog grada. U prvom slučaju on presudjuje prema činjenicama i svojoj savjesti, a u granicama pravnih propisa. U drugom slučaju on nije više sudac, već je zastupnik gradjana i dužnost mu je, da pred kraljev sud iznese činjenično stanje i navode priziva, a kralj onda prema tomu sudi. Garancija gradjanima je u pravu izbora gradskog suca, pa oni dobro znaju, kome će povjeriti ovako važno mjesto. Kod ove je odredbe bitno baš zastupanje gradjana pred kraljem. Putovanja u ono doba bila su vrlo skupa i skopčana s velikim neprilikama i teškoćama. Stoga ova odredba ima na umu i pekunijarno stanje gradjana, jer u protivnom slučaju moglo bi se dogoditi, da siromašni gradjanin ne bi mogao istjerati svog eventualnog prava, jer nema novaca, pa ne bi mogao pred kralja. Istom je odredbom i opet naglašena potpuna jednakost sviju gradjana kraljevskog slobodnog grada. Ujedno ta odredba ne isključuje mogućnost, da gradjani podju sami po pravicu pred najviši sud. Ona jedino nalaže sucu, da on mora ići, ali ne zabranjuje parničarima da podju, ako to mogu i žele. Potrebno je, da gradski sudac podje pred kralja i stoga, da on kao pravu vješta osoba razjasni slučaj i na taj način olakša sudjenje u višoj instanci.

Ta norma sadržaje kako se vidi osim propisa o apelaciji i propis o zastupanju gradjana pred kraljevim sudom.

U kasnijem razvoju je kraljevskim dekretima sudbenost nad gradjanima kraljevskih slobodnih gradova nešto reformirana. Sudbenost je prenesena za gra-

djane sviju kraljevskih slobodnih gradova na osobu kraljevskog personala (personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens) odnosno na kraljevskog tavernika kod takozvanih tavernikalnih slobodnih gradova.[103]

Imade i posebna norma u listini, koja govori samo o zastupanju gradjana kraljevskog slobodnog grada pred kraljevim sudom. Ta norma kaže, da u slučaju, kad tko u bilo kakvoj parnici gradskog suca ili gradjane same ili suca i gradjane zajedno pozove pred kralja, tada ne moraju ići gradjani, već jedino gradski sudac ... Eodem modo si pro quacumque causa iudicem civitatis et cives, vel cives solos ad regis presentiam quis citaret, non tenetur ire, nisi solus iudex civitatis ...

Da je naša listina i posebnu odredbu o zastupanju pred kraljevskim sudom donesla, samo je potvrda onoga što smo o takovom zastupanju već prije rekli. Takovo zastupanje smatra listina osobito važnom okolnosti i važnom povlasticom, pa ga i posebice navodi. Mi smo već rekli, da je takova reprezentacija gradjana po gradskom sucu posljedica shvaćanja, da je gradska općina kraljevskog slobodnog grada član plemićskog staleža. Jedino plemićima sudi sam kralj odnosno njegov personal. Pojedini gradjanin nije u principu osoba plemenitog staleža, no cijela civitas libera regia je plemićska osoba, a kako sudac u takovom slučaju pretstavlja cijelu općinu t. j. totam comunitatem onda mora biti upravo on nazočan, da bi kralj ostao dosljedno kod principa, da sudi jedino plemićima. Na taj se način spretno izbjeglo prigovoru, da kralj sam sudi osobama, koje po staležu nijesu smatrane u državi u prvoj kategoriji, već on zadržaje svoje dostojanstvo i sudi kao i do tada ispravno zastupanim osobama plemićskog staleža.

Posljednja posebna norma o kojoj ćemo govoriti je istodobno i prva i jedina odredba navedena u našoj povelji, koja donosi sankciju za onoga, koji bi znajući za ovaj kraljevski privilegij ipak protivno postupao. Propis ovaj govori o slučaju, kad netko pozove jednog ili više gradjana kraljevskog slobodnog grada izravno pred kraljev sud. Tužitelj je ovdje mimoišao redoviti pravni put i nije tražio najprije pravorijek gradskog suca, pa onda gradskog suca i gradskih odličnika, a tek u trećoj molbi kralja ... Et si quis aliquem civem vel cives, non requirens antea iusticiam sibi fieri a iudice civitatis ad regem citaverit ... I za ovako pred sud pozvanog gradjanina dužan je takodjer gradski sudac da ide. Sakcija zato još j izazivač (citator) prezreo ugled poznatog kraljevog privilegija i nije tražio sudjenje onim redom, kako je istim privilegijem propisano, mora sucu naknaditi troškove, jer ga je mučio uzaludnim poslom i izdacima. Parnicu je mogao riješiti i sam gradski sudac na zadovoljstvo obaju paraca i ne bi bilo potrebno daleko i skupo putovanje pred kraljev sud. Po doslovnoj stilizaciji u listini na prvi bi pogled izgledalo, da je taj čovjek (izazivač) morao platiti troškove puta jedino u onom slučaju, ako se moglo dokazati, da je on doista znao za kraljevski privilegij podijeljen gradu na brdu Grič. Prema propisima o valjanosti privilegija potrebno je, da svaki privilegij, kako bi dobio obaveznu snagu spram trećih osoba, mora biti na propisni način proglašen.[104] Prema tome se nitko nije mogao izgovoriti, da nezna za opstojnost kraljevskog privilegija. U ostalom i danas kao i prije vrijedi u pravu pravilo ignorantia semper nocet t. j. neznanje pada uvijek na teret onoga, koji je propustio propis saznati. Iz toga razloga ne može biti uopće govora ovdje o nekom naročitom dokaznom postupku u svrhu, da se pokaže da li izazivač zna ili nezna za kraljevski privilegij, već

[103] V. Corpus I. p. 181., Verbőcz Tripartitum III. 10. 11.

[104] V. Lanović op. cit. p. 50.

se a priori pretpostavlja, da je taj privilegij opće poznat t. j. svaki ga mora znati. Iz toga slijedi, da je svaki onaj, koji bi izazvao bilo kojeg gradjanina grada in monte Grech odmah pred kralja, a da nije upotrijebio prije spomenuti red propisan ovim privilegijem, morao jedinom zakonitom pravnom zastupniku gradjana gradskom sucu platiti sve nastale troškove. Budući da listina kaže ... fatigavit eum (scilicet iudicem) frustra laboribus et expensis ... to držimo, da je izazivač bio dužan osim expensas (izdatke) naknaditi u ime odštete i neku svotu na sučev nepotrebni labor.

Iz svih do sada navedenih pravila možemo zaključiti, da gradjanima kraljevskog slobodnog grada na brdu Grič sudi u prvoj instanci jedino njihov vlastiti sudac i da ih on mora u svakoj zgodi pred kraljevskim sudom zastupati, bilo da to gradjani sami traže, bilo pak, da ih neko drugi pred kraljevski sud zove.

Jedini izuzetak od te nadležnosti gradskog suca bio bi spomenuti slučaj, kad bi se parničili gradjani našeg grada s gradjanima nekog drugog kraljevskog slobodnog grada.

Nakon što smo razmotrili sve norme naše listine prema njihovoj srodnosti moramo još prikazati i analizirati zaključni dio listine t. j. eshatokol.

Prva formula eshatokola je koroboracija ili potvrdnja odredba. U njoj kralj na vječna vremena potvrdjuje svoj privilegij, a to čini stavljanjem svog zlatnog pečata na listinu. Listina i doslovce tu okolnost potvrdjuje ... ut igitur dicta ordinatio nostra et dictorum libertas hospitum firma et inviolabilis perpetuo perserveret, presens eis privilegium concessimus auree bulle nostre munimine perpetuo confirmantes... Bulla aurea je, kako rekosmo, najvažniji kraljevski pečat i broji se u onih pet velikih autentičnih pečata, čija se vrijednost proteže na teritorij cijele države.[105]

Nadalje je u tom dijelu spomenuto mjesto izdanja listine ... Datum apud Wereuzha ... kaže diploma, dakle Verevča. Podvojena su mišljenja naših historika, koje je to mjesto. Neki od njih, a medju njima i pokojni profesor Klaić, smatraju da je to Virovitica. Drugi opet kažu, da se Virovitica pisalo obično Vereucha, pa drže, da je diploma izdana u mjestu Verőcze u Madžarskoj.

[105] V. Kostrenčić op. cit. pp. 216., 217.

(Svršit će se.)

KAPTOL I NOVA VES U ZAGREBU

Stih Juraj 26. II. 1664., Sučić Mihalj 1. VII. 1663., Sudarka Andrija 23. XI. 1665., Šćerčec Paula 25. I. 1665., Škverc Ivan 18. V. 1665., Špirjanec Gergur 19. II. 1664., Ternčević Matija 15. IV. 1663., Ternčević Ivan 31. V. 1665., Turčin Paval I. 1665., Tvrdina Katarina 4. III. 1664., Urbančić Juraj 23. III. 1663., Verbanić Barbara 29. V. 1663., Vidovec Juraj 2. I. 1665., Vinožganić Helena 25. III. 1663., Vinožganić Barbara 28. IX. 1665., Vodenjak Blaž 2. II. 1664., Vratarić Matija 19. IX. 1663., Vratarić Ambrozij 25. III. 1665., Vuković Juraj 4. X. 1664., Zajec Filip 27. IV. 1665., Zajec Katarina 8. IX. 1665., Zajec Štefan 4. XII. 1665., Zmesnik Marko 22. VI. 1665.

Kod krštenja su morali uvijek biti kum i kuma. Ali koje sam pomenuo za gore pomenute tri godine, nijesu se svi rodili na području župe sv. Marije, većina ih je bila iz župe sv. Petra, jer su tadanji župnici (ili prebendari ili čazmanski kanonici) svi stanovali na Kaptolu, te su krstili djecu u crkvi sv. Marije, a ne u crkvi sv. Petra. Iz crkvenih krštenih matica župe sv. Marije doznajemo i za imena župnika župe sv. Petra, koji su ovdje krstili djecu svoje župe, i to g. 1663. bio župnik Štefan Malogrudić, g. 1664. bio župnik Georg Knežović, a g. 1665. bio župnik Wolfgang Križanić, čazmanski kanonik.

G. 1739., 1740. i 1741. vjenčali su se ovi: Antonović Jakov sa Margaretom Tkalčić 8. II. 1740., Bartolić Ivan sa Uršulom 19. XI. 1741., Belečić Mihalj sa Magdalenom udovom Tumrin 2. II. 1739., Bešić Matija sa Helenom Glasina 24. I. 1740., Bogović Mikula sa Anom Horvat 12. II. 1741., Bujanec Matija sa Katarinom Horvatinčić 14. IX. 1739., Cekić Jakov sa Katarinom Novoseel 6. II. 1741., Domin Petar sa Katarinom Ilijević 11. I. 1739., Fabelić Stjepan sa Margaretom Černe 14. IX. 1740., Glasina Juraj sa Agatom Lovreković 18. I. 1739., Grešnik Mikula sa Elizabetom Kelčec 29. V. 1740., Haramija Ivan sa Katarinom Pavlinić 31. I. 1740., Juran Pavao udovac sa Barbarom Kirinčić 11. I. 1739., Jurašin Martin sa Margaretom Horvatić 15. II. 1739., Kervarić Toma sa Katarinom Petrašić 25. I. 1741., Koski Juraj sa Margaretom Pavun 28. II. 1740., Kranjec Ivan sa Barbarom Dolovšćak 15. IV. 1741., Krizmanić Petar sa Helenom (sluškinjom) 18. I. 1739., Lanek Matija sa Margaretom Dolovšćak 28. II. 1740., Lastović Pavao sa Margaretom Turković 12. II. 1741., Leovčić Ivan sa Juditom Dvović 28. I. 1740., Maholjić Mihalj sa Katarinom Čunčić 16. II. 1741., Maršić Mihalj sa Barbarom Panešić 23. V. 1741., Mayczug Pavao sa Margaretom Mlinarić 25. I. 1741., Mihalinčić Bartol sa Magdalenom Vratarić

21. II. 1740., Miholić Gergur sa Katarinom Dolovšćak 11. I. 1739., Mlinarić Mikula sa Katarinom Kirinčić 11. I. 1739., Nagy Ignac sa Franciskom udovom Bojničić 26. I. 1739., Novak Blaž iz Gračana sa Terezom Mehečovkom, Kranjicom 1. II. 1739., Novak Mikula se Helenom Kušnov 8. II. 1740., Novak Matija sa Barbarom Šćerbec 28. II. 1740., Novak Toma sa Helenom Ptić 26. XI. 1740., Novak Andraš sa Agatom Kerstić 30. XI. 1741., Pajner Anton sa Dorom Terčaj 7. I. 1739., Pavun Ivan sa Katarinom udovom Sterčenjak 19. I. 1739., Poljak Ivan sa Anom (sluškinjom) 18. II. 1740., Prevendar Andraš sa Barbarom Jelačić 17. I. 1740., Prišlin Ferenc sa Katarinom Pintar 25. II. 1740., Puh Anton sa Barbarom Ledinski 29. I. 1739., Puntijar Gergur sa Helenom Večerinec 1. II. 1739., Purutić Marko sa Elizabetom Loparec 18. II. 1740., Raffay Andraš sa Uršulom Hogjač 15. II. 1739., Ritter Jozef sa Reginom Šubarin 26. IV. 1739., Rudin Jakov sa Dorotejom Bogović 26. XI. 1741., Sajavec Martin sa Margaretom Mirtić 6. VI. 1740., Sabol Jožef sa Magdalenom Herceg 28. I. 1741., Sovtić Karlo sa Anom Terce 13. XI. 1740., Szludi Mihalj sa Magdalenom Radić 10. I. 1740., Tkalčić Toma sa Barbarom Ćuk 28. I. 1739., Tkalčić Matija sa Barbarom Maligoti 31. I. 1741., Trenčević Gašpar sa Lucijom Dolovčak 2. II. 1739., Tresoldić Toma sa Anom Galović 8. II. 1740., Turbagus Karlo udovac sa Katarinom udovom Stubičan 9. VIII. 1739., Valentić Petar sa Dorotejom Hervatinović 14. IX. 1739., Varjačić Petar sa Katarinom Lovreković 7. VI. 1740., Vidović Ivan sa Katarinom Verbanić 26. XI. 1741., Vinceković Martin sa Anom Vinković 25. II. 1740., Vinko Mihalj sa Dorom Vranić 15. II. 1739., Vinko Mihalj sa Anom Radinić 25. VI. 1741., Zelisković Matija sa Anom Hoter 28. I. 1741.

Zagrepčani su se vjenčali najviše o pokladama, manje u jesen (u mjesecu studenom), a posve rijetko tečajem godine. Kod vjenčanja su morala biti uvijek dva svjedoka (kuma).

G. 1739., 1740. i 1741. umrli su ovi: Andraš (prosjak) 15. IV. 1739., Augustić Ivan 27. XI. 1741., Barbara (služavka) 19. V. 1739., Baričević Ana rođena Turković 9. VII. 1740., Bedeković Ladislav, kanonik zagrebački i arcidakon čazmanski, 5. VIII. 1739., Bundek Barbara 2. V. 1740., Dović Andraš 6. XII. 1739., Dumbović Jakov 5. X. 1739., Fabčić Ana 3. III. 1740., Frinsch Jozef studiosus 30. X. 1739., Fricz Matija 11. III. 1740. Gergur (kuhar) iz Koruške 5. X. 1739., Haraminčić Elizabeta 23. II. 1740., Hlapec Elizabeta 16. II. 1740., Holetić Helena 15. II. 1740., Jambreković Katarina 28. XI. 1739., Jožef (vratar) Nijemac 22. X. 1740., Levačić Toma 7. I. 1740., Lukavski Ivan, kanonik lector, 7. XI. 1739., Mašćelović Ana 22. IV. 1739., Miroslavić Helena, rođena Jelašak 26. IX. 1739., Mlinarić Mihalj 11. XI. 1739., Mudić Ferenc, 64 god. star, 26. II. 1739., Novak Toma 18. II. 1740., Nožarić Ana 17. IV. 1739., Pasko Marijana 11. XI. 1739., Pe-

nezić (dijete) 25. II. 1739., Petar (kuhar) 18. XI. 1739., Premužić aliter Devčić Ana 4. VI. 1740., Pribanek aliter Novak 19. VIII. 1740., Puvulić Katarina 8. I. 1740., Radočaj Juraj, studiosus, 23. XI. 1739., Rebić Pavao 1. IV. 1739., Repak Martin 23. XI. 1739., Stanković Nikola, vrapčanski župnik, iz seminario sacerdotum deficientium 1. III. 1739., Stubičar Štefan 9. VI. 1739., Sudinić Mikula 30. III. 1741., Suntić Ivan 18. I. 1741., Šćerbec Ivan, 13 god. star, 14. VI. 1739., Tobiaš 16. III. 1739., Topolovec Petar 23. XII. 1739., Vernić Martin 21. XI. 1739., Vernić Elizabeta 21. XI. 1739., Vuković Jožef, studiosus, 15. IX. 1740., Zdelar Andraš 8. II. 1740.

U ovoj su se župi pokrstili i neki inovjerci. G. 1718. 25. IV. pokrstio je kanonik Stanislav Pepelko muslimana i ratnoga sužnja Jurja Čemanovića. Kumovi su mu bili Anton Muggyer, svećenik, i gospodična Katarina pl. Zaverški. G. 1769. 3. VIII. bi pokršten u stolnoj crkvi Židov Nathan Rotenschlosy, 22 g. star, dobivši na krstu ime Ladislav Josip August.

U popisu vjenčanih nalazimo zabilježeno, da je 22. IV. 1805. vjenčao biskup Maksimilijan Verhovac grofa Ljudevita Sermagea sa Anom pl. Novosel. Svjedoci su bili Josip grof Sermage kanonik zagrebački i arciđakon čazmanski i Franjo Raffay, kanonik zagrebački i arciđakon dubički. G. 1810. 25. II. vjenčao se u ovoj župi poznati elegantni latinski pjesnik i prvi gradski fizik u Karlovcu Dr. Juraj Nabijač sa Katarinom Žerjavić.

U knjizi vjenčanih od g. 1803.—1858. nalazi se na 1. listu ova bilješka: »Praesens liber authenticatur et deputatur pro matricula copulatorum in parochia cathedrali sub titulo s. Ladislai Zagrabiae situata.

Pečat: Maximilianus Verhovacz, E. Z.«, m. pr.

U knjizi vjenčanih od g. 1858. (2. V.)—1879. (9. XI.) nalazimo zabilježeno: »Praesens liber authenticatur et deputatur pro matricula copulatorum parochiae cathedralis s. Ladislai.

Zagrabiae die 31a octobris 1858.

Pečat. Georgius Cart. Haulik, A. epp. zagrabiensis, m. pr.

Occasione servatae visitae canonicae.«

Pučanstvo se u župi sv. Marije slabo množalo, najmanje na cijelom području današnje zagrebačke općine s razloga, što ova župa ima vrlo ograničeni prostor.

Najstarije matice krštenih u župi sv. Ivana (novoveškoj) dopiru do 29. IV. 1651., vjenčanih do 1677., i umrlih do 1709.

Od g. 1667.—1669. bili su u novoveškoj župi sv. Ivana kršteni ovi:

Ana nezakonito dijete 15. VI. 1667., Besedić Bara 9. XI. 1668., Bezlaj Margareta 3. VI. 1669., Brodajević Mihalj 1. IX. 1667., Celinić Ignac 31. I. 1668., Ćidić Barbara 1. XII. 1667., Dundić Katarina 25. III. 1667., Dundić Gergur 25. III. 1667., Genzić Gergur 12. III. 1668., Genzić Štefan 22.

XII. 1669., Gergur, nezakonito dijete 9. III. 1668., Gergurić Andraš 29. XI. 1669., Gorinec Mihalj 25. IX. 1667., Gotthard Barbara 3. IV. 1668. Gudiček Toma 29. XII. 1667., Horvat Margareta 1. VII. 1667., Hrastovski Judita 26. II. 1668., Hrastovski Ivan 4. VI. 1669., Horvat ... 8. XII. 1669,. Humlan Juraj i Margareta (dvojci) 6. IV. 1668., Humlan Lovro 18. VIII. 1669., Ištok Lucija 18. IV. 1667., Jakopov Mihalj 16. IX. 1668., Jurašić Margareta 29. V. 1669., Jurković Ana 20. IX. 1668., Kolarec Ivan 23. V. 1669., Mali Katarina 28. X. 1667., Mavor Adam 4. III. 1669., Novosel Lovro 13. XII. 1669., Pokaz Matija 24. II. 1667., Pokaz Margareta 18. IV. 1669., Rimljan Lovro 6. VIII. 1668., Rojković Mihalj 20. VII. 1669., Stuković Ivan 8. X. 1667., Svistić Juraj 15. III. 1667., Šoštar Katarina 22. X. 1667., Špehar Doroteja 29. XII. 1668., Vidović Matija 21. VIII. 1667., Vučinović Uršula 14. IX. 1668., Vuković Nikola 1. XI. 1668.

G. 1685.—1687. vjenčali su se ovi: Anslovar Adam sa Helenom Šajgar 20. V. 1687., Filipović Pavao sa Gertrudom Paško 9. IX. 1685., Filipović Pavao sa Katarinom Bišćan 4. V. 1687., Genzić Blaž sa Margaretom Supić 28. I. 1685., Kiš Frane sa Helenom udovom Bolenić, rođenom Štulac 4. V. 1687., Kos Benedikt sa Suzanom Krabić 6. XI. 1686., Košćer Gergur sa Margaretom Dupić 2. V. 1687., Marušić Luka sa Helenom Kupinić 11. V. 1687., Novak Mihajl sa Magdalenom Novak 4. II. 1685., Novak Ivan sa Agatom Glavinić 3. II. 1686., Peršin Mikula sa udovom Katarinom Višnić 20. I. 1687., Rojković Šimun sa Margaretom ... 19. V. 1687., Salneković Petar sa Barbarom Belečić 24. IX. 1686.

G. 1709., 1710. i 1711. umrli su ovi: Banić Ana 10. III. 1709., Brezonjak Ivan 9. VII. 1711., Brezonjak Mihajl 26. VII. 1711., Bukovski Juraj, novoveški sudac, 27. X. 1709., Čeh Margareta 8. VIII. 1710., Elizabeta služavka 12. XI. 1710., Gorenski Barbara, rođena Ljeljak, 9. IV. 1709., Gorički Barbara 2. V. 1709., Gorinec Frane 3. VIII. 1709., Golubić Katarina 15. I. 1710., Gorenec Margareta, rođena Krajčević, Grabnar Uršula 20. XII. 1709., Ilija Juraj 18. VII. 1709., Juraj prosjak 25. VIII. 1709., Juraj prosjak 6. XI. 1709., Kos Benedikt 3. IV. 1709., Kovačić Elizabeta 26. XII. 1709., Kovačić Ivan 30. IV. 1710., Kovačić Margareta 3. III. 1711., Kozarić Agata 12. XI. 1709., Kozarić Mikula 14. I. 1710., Kozarić Pavao 14. VIII. 1710., Kovačević Mihajl 26. V. 1709., Kranjac Toma 23. I. 1710., Kranjac Mihajl 15. IV. 1710., Lahović Lovro 24. XII. 1709., Ledinšćak Matija 17. IV. 1711., Leljak Margareta 18. V. 1710., Lovrenc Helena 1. V. 1710., Margareta kmetica 3. VII. 1710., Matija prosjak 5. XII. 1709., Mauer Elizabeta 6. XII. 1709., Mihaljeković Uršula 21. VIII. 1709., Pavao prosjak 28. I. 1711., Pintar Ivan 19. XI. 1710., Pintarić Petar 11. V. 1711., Piškor Ivan 28. VII .1711., Prekrit Katarina 18. X. 1709., Prekrit Matija 28. VI. 1710., Prekrit Margareta 7. V. 1711.,

Prosjakinja 20. X. 1709., Šebinčić Anton 30. VI. 1710., Seggur Mihajl 13. IV. 1709., sin Jezuitskoga mlinara 26. III. 1709., Sišinački Sigismund prebendar 1. XII. 1709., Toler Mihajl 14. X. 1710., Veggli Petar 22. I. 1709., Vodopija Krsto prebendar 6. IV. 1709., Vukas Barbara 16. X. 1709., Žerjav Ivan 12. VI. 1711., Žigmut Barbara 9. VI. 1711.

Pučanstvo se je u župi sv. Ivana počelo jače množati istom u drugoj polovici 19. vijeka i u 20. vijeku. U to se je vrijeme pučanstvo ove župe podvostručilo. Nastalo je nekoliko novih ulica, od kojih je najljepša ulica Medvešćak i Sinkovićeva ulica.

I u ovoj se je župi pokrstilo nekoliko inovjeraca, većinom muslimana ratnih sužnjeva. Spominje se, da je župnik Mijo Brukec g. 1692. imao kod sebe pokrštenoga muhamedanca. Župnik novoveški Juraj Peraić pokrstio je 25. siječnja 1722. u stolnoj crkvi nekoga muhamedanca, kojemu je kumovao na krstu kanonik Žiga baron Sinersperg.

VI. Škole u kaptolskoj oblasti.

Nema sumnje, da su prvi učitelji hrvatskoga naroda bili svećenici. Oni su bili i prvi hrvatski književnici. Mi ih nalazimo kao prve učitelje mladeži po svim hrvatskim zemljama, u većim mjestima (varošima) i na zabitnim ladanjskim župama. Nijesu oni imali posebnih škola, u kojima su oni uzgajali hrvatsku mladež, već su to obavljali u svojim domovima (župničkim dvorovima), u crkvi i vršeći razne bogoslužne obrede. Svakomu je svećeniku bio potreban bar jedan, ako ne više pismenih mladića, koji su mu pomagali kod vršenja različitih bogoslužnih obreda. To ga je u prvom redu ponukalo, da si odgoji takve mladiće. Najdarovitije takve mladiće odveo bi svećenik (župnik) k biskupu, da ih uvrsti među tako zvane d i j a k e (žakne) i da im podijeli prvi red (poslije navršene 14. godine). Redova je bilo sedam. Svećenikom je postao poslije navršene 24. godine, položivši prije ispit pred posebnim povjerenstvom od 6 članova (kanonika) u sjedištu biskupije pod predsjedanjem biskupa ili njegova zamjenika. Ne smijemo zaboraviti, da su se hrvatski svećenici ženili do druge polovice 16. vijeka, imali porodice, te često svoje sinove uzgajali za svećeničko zvanje.

Prvotno bogoslužje obavljalo se kod Hrvata na slavenskom jeziku, a obavljali su ga tako zvani popovi glagolaši. Rimska crkva, uz koju su Hrvati pristali, nije već u početku rado gledala slavensko bogoslužje, ali silom prilika ipak ga je trpjela, radeći neprestance na tom, da ga istisne iz hrvatske crkve i zamijeni latinskim, ne bi li tako postala rimo-katolička crkva jedinstvenom i u bogoslužnom jeziku.

Hrvatska su vlastela već rano slala svoje sinove na nauke u Italiju, gdje su naučili latinski jezik. Oni, koji su se posvetili svećeničkom zvanju,

kad su se vratili kući, postali su najžešći zagovornici latinskoga bogoslužja, komu su se priučili u Italiji. Oni su u svom nastojanju tim lakše uspjevali, što su kod kuće zapremili sva viša mjesta u svećeničkoj hierarhiji i što je bio latinski jezik internacionalni jezik u zapadnoj i centralnoj (kulturnoj) Evropi. I tako je nastalo već rano u hrvatskim zemljama dvojako bogoslužje, starije slavensko i mlađe latinsko. Nijesu bili latinski svećenici (većinom domaći vlastelski sinovi) u hrvatskim zemljama protivnici slavenskog bogoslužja iz protunarodnih razloga nego više, jer se je bogoslužje na latinskom jeziku smatralo naprednijim i učenijim i jer se je njime postizavalo jedinstvo rimo-katoličke crkve i u bogoslužnom jeziku. Tečajem vremena zapremili su latinski svećenici sva bolja i unosnija mjesta po hrvatskim varošima, dok su se morali slavenski svećenici (popovi glagolaši) zadovoljiti mjestima na ladanjskim župama. Ne mogu nikako odobriti mišljenje prof. V. Jagića, koji je ustvrdio za popove glagolaše, koji su još u 16. i 17. vijeku djelovali po ladanjskim župama u zagrebačkoj biskupiji, da su to bili stranci, koji su došli amo, kad nije bilo domaćih (latinskih) svećenika. I ja sam se amo tamo namjerio na kojega stranca popa glagolaša u zagrebačkoj biskupiji, ali to su bili izuzeci, većina su bili ipak domaći sinovi zagrebačke biskupije.

Opažamo, da su istom u drugoj polovici 16. vijeka počeli osnivati škole u raznim mjestima svjetovni školnici po Hrvatskoj, t. j. onda, kad se je prestalo i u hrvatskim biskupijama zaređivati oženjene dijake u svećenike. Baš iz redova takvih dijaka nastali su prvi hrvatski svjetovni školnici.

Nema sumnje, da su se brinuli i zagrebački biskupi i zagrebački kaptol već rano, da odgoji valjani svećenički podmladak. Na koji su to način radili, nije nam poznato sve do g. 1415. Te je godine odredio biskup zagrebački Eberhard Alben (od g. 1397.—1420.), da imadu svećenici čazmanskoga hospitala sv. Kuzme i Damjana, što ga je utemeljio kanonik Toma, pored drugih svojih dužnosti i poučavati mladež u naucima. U prvoj polovici 16. vijeka podržavao je škole i sjemenište zagrebački kaptol u napuštenom (u vrijeme borbe za hrvatsko prijestolje između Habsburgovaca Ferdinanda I. i Zapolje) i ruševnom, nešto popravljenom franjevačkom samostanu. G. 1553. utemeljio je zagrebački prepozit Pavao Zondi kolegij ili sjemenište u Bolonji za uzgoj zagrebačkoga svećenstva. Međutim je tridentinski koncil odredio u svojoj 26. sjednici 17. IX. 1562., da biskupi moraju u sjedištima svojih biskupija utemeljivati sjemeništa. Istom g. 1576. podigao je biskup Juraj Drašković zgradu za zagrebačko sjemenište. Isprva se je u zagrebačkom sjemeništu od cijele teologije učila samo moralka. Stoga su i svršene klerike u zagrebačkom sjemeništu zvali »casiste« i smatrali ih manje naobraženim svećenicima. To je potaklo kasnijega biskupa Benedikta Vinkovića (od g. 1673.—1642.) da je još kao

prepozit zagrebačkoga kaptola uz pripomoć biskupa i kaptola osnovao u Beču Hrvatski kolegij, na kojem su se mogli usavršavati hrvatski svećenici u teološkim naukama. Istom g. 1746. počela se obučavati u zagrebačkom sjemeništu spekulativna teologija, predavali su je Isusovci. Ravnateljem sjemeništa bio je jedan između zagrebačkih kanonika.

Kad je kralj Josip II. god. 1784. osnovao generalno sjemenište za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, postade novo imenovani kanonik Maksimilijan Vrhovac rektorom ovoga sjemeništa. Ali ovo sjemenište ne osta dugo u Zagrebu, jer su već g. 1786. bili premješteni iz Zagreba kao i iz drugih sjemeništa svi klerici u centralno sjemenište za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju u Peštu, gdje je postao profesorom i ravnateljem ovoga zavoda M. Vrhovec. Kad su bila poslije smrti kralja Josipa II. opet uspostavljena dijecezanska sjemeništa, imenuje biskup (sada nadbiskup) ravnatelja sjemeništa. Kad se je g. 1874. otvorilo hrvatsko sveučilište u Zagrebu, pripojeno je bilo sjemenište sveučilištu kao posebni teološki fakultet.

Redovne pučke škole nije bilo u kaptolskoj oblasti sve do g. 1830., ali nema sumnje, da su pojedini svećenici već od najstarijih vremena uzgajali i obučavali djecu, ma da i nijesu za tu svrhu otvarali posebnih škola. Kad su u 16. vijeku počeli otvarati školnici u gričkoj općini škole (n. pr. Jakov, rector scholae 1558.), polazila su djeca s Kaptola škole na Griču. O kaptolskoj školi, koja je bila do početka 20. vijeka jedina škola za Vlašku ulicu i Novu Ves, govorio sam u svojoj knjizi: »Vlaška ulica i župa sv. Petra u Zagrebu« na str. 27—32.

Već prije rata osnovao je zagrebački nadbiskup svoju gimnaziju, u kojoj bi se odgajao podmladak za hrvatsko svećenstvo. Obuka se je držala u zgradi nadbiskupskoga sjemeništa sve do g. 1931. Budući da se nije mogla ova gimnazija u skučenim prostorijama sjemeništa uz teološki fakultet onako razvijati, kako je bilo potrebno, podignu zagrebački nadbiskup g. 1931. u Voćarskoj cesti br. 106. prekrasnu zgradu za gimnaziju zajedno sa internatom, koja potpuno zadovoljava svim pedagoško-didaktičnim i higijenskim zahtjevima. Ova se gimnazija odlikuje ne samo u tom, što uzgaja mladež u naučnom pravcu, već što je uzgaja i u strogo moralnom i religioznom.

Na kaptolu imademo tražiti prve pobude za književni rad. U 11. i 12. vijeku uveli su kaptolski svećenici u crkvu liturgijsko-obrednu igru tako zvanu »Tractus stellae«, t. j. Obrednu igru »Isusova uskrsnuća« i obrednu igru »Triju Kralja«. Iz ovih su se obrednih igara razvile kasnije crkvena prikazanja, dapače u 16. vijeku javne predstave za puk svjetovnoga sadržaja (komedije). Na žalost od svih tih literarnih proizvoda zagrebačkih nije nam se sačuvalo ništa ili bar nije do sada ništa pronađeno. Možda bi se štogod pronašlo u metropolitanskoj biblioteci, kad bi se ova temeljito proučila.

(Nastavit će se.)

Ivan Ulčnik:

Naši stari zagrebački privrednici

Nastavak 13.

NEIDHARDT FRANJO KSAVER, rodjen g. 1834. u Niederstozingen-Ulm u Würtenberškoj. Otac mu je po imenu Franz Ksaver, bio je kolarski obrtnik i posjednik, rodjen god. 1796. u Niederstozingen. Kako je bio ugledan gradjanin bude u tom mjestu izabran gradonačelnikom. Majka Anna Marija od obitelji Schmiethesser rodjena je god. 1801. u istom mjestu.

Kako vidimo, Franjo Neidhard bio je iz dobre kuće, što je svakako djelovalo na njegovo kasnije privredno djelovanje u Zagrebu, gdje je stvorio veliku i još današnjoj generaciji poznatu radnju suhomesnate robe. Franjo Neidhardt bio je jedan od prvih, koji je suhomesnatu i kobasičarsku industriju u Zagrebu u većem opsegu započeo, pa je stoga i vrijedan da ga uvrstimo u red naših starih zagrebačkih naprednih i zaslužnih privrednika.

Mesarski zanat izučio je u rodnom mjestu kod majstora Aubelea.

Nakon naukovanja putovao je po većim gradovima srednje Europe i došao 19. rujna 1856. u Zagreb, kamo ga je pozvao tadašnji trgovac suhomesnate robe Dragutin Angerer u Ilici br. 5, u koji posao je stupio kao poslovodja. Trgovina Angererova stajala je u jedinokatnoj kući na uglu Ilice i Preradovićeve ulice, na kojem mjestu stoji danas palača Praštedione.

Godine 1863. oženio se je u Zagrebu sa Helenom rodj. Weigellaufer.

Na 1. svibnja 1864. predao mu je njegov gospodar Angerer posao, te Franjo Neidhardt postaje samostalnim obrtnikom. Marljivim radom stekao je toliko novaca, da je god. 1872. sagradio kuću u tadanjoj Marija Valerija ulici (danas Praška) br. 8.,[1]) gdje je uredio posao kobasičarske

[1]) Iz zapisnika od 3. veljače 1872. g., br. 1., koji je sastavljen prigodom očevida na licu mjesta u ulici Marija Valerije br. 8., u svrhu podijeljenja gradjevne dozvole, vidi se, da su bili prisutni: gradski načelnik Cekuš, senator August Šenoa, gradski fizik

i suhomesnate robe već na modernijim temeljima, pa je počeo raditi i sa strojevima. Kada mu god. 1879. umre supruga, napusti posao u Ilici br. 5 i predade ga svom šurjaku Filipu Rabusu star., čime je udaren temelj danas opće poznatoj tvornici suhomesnate robe, koja se vodi pod tvrdkom K. Rabus i sin. (O toj tvrdci donijet ćemo poseban opis).

Kuća u Praškoj ulici br. 8. još se i danas nalazi u posjedu Neidhardtovih nasljednika. U toj kući imade građevnu poslovnicu u Zagrebu poznati građevni poduzetnik i ugledan građanin Antun Res, koji je oženio unuku Franje Neidhardta. Antun Res je član utemeljitelj našeg društva.

Nakon napusta trgovine suhomesnate robe u Ilici br. 5, otvorio je Neidhardt početkom ožujka 1883. trgovinu na Jelačićevom trgu br. 11.[2]) God. 1891. otvorio je podružnicu u Dugoj ulici br. 13, koju je god. 1899. napustio. God. 1881. oženio se je po drugi puta sa Marijom Terezijom Engelsfeld rođ. Bucina.

Franjo Neidhardt bio je kao zagrebački obrtnik i trgovac suhomesnatih i kobasičarskih proizvoda poznat radi svoje solidnosti. Zapravo može se reći, da je Neidhardt prvi upoznao Zagrepčane sa pravom i vrstnom kobasičarskom robom, koje do onda u takovoj kvaliteti u Zagrebu nije bilo. Kako je bio točan i zauzet u svom poslu, takav je bio i u društvenom životu, što se je naročito isticalo u njegovom vatrogasnom djelovanju.

Franjo Neidhardt bio je jedan od osnivača Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Zagrebu. Kada su god. 1869. zagrebački podnačelnik Pavao Hatz i gradski senator Gjuro Deželić osnovali vatrogasno društvo, stupio je Neidhardt 10. lipnja 1870. među vatrogasce. God. 1872. bude izabran za vođu štrcara. 3. svibnja 1874. izabere ga glavna skupština Zagrebačkog vatrogasnog društva za osobite zasluge svojim začasnim članom. Neidhardt dao je poticaj da je u vatrogasnom društvu osnovana blagajna za podporu bolesnih drugova vatrogasaca. Ova blagajna je kroz mnogo godina blagotvorno djelovala. Bolesnička blagajna imala je poseban odbor, kome je Neidhardt bio izabran začasnim predsjednikom. Kroz punih 10 godina bio je maran vođa štrcarskog odjela, kome je bio pravi otac. God. 1881. dobio je za osobite zasluge u radu vatrogasnog društva zlatni krst

dr. Mraović, gradski mjernik Melkus te gradski zastupnici: Jakov Weiss i Schürer, graditelji Grahor i Klein. Prisustvovali su i susjedi Max Mittler, pl. Milinčević i dr. pl. Čačković.

[2]) Na Jelačićevom trgu br. 11 bila je kuća pekara Šnapa, a u susjedstvu br. 10 Sofije Šober, a prije Šobera Emanuela negda poznatog zagrebačkog limara, koji je počeo limariju 1857. God. 1904. srušene su obje ove kuće, čime je opet nestao dio starog Jelačićevog trga sa sjeverne strane. Na mjestu tih kuća podigao je tadanji zagrebački trgovac kamenog ugljena Robert Kolmar god. 1904. trokatnicu, koja se danas nalazi u vlasništvu zajednice Štern-Deutsch-Maceljski.

za zasluge. »Vatrogasni Vjesnik« iz god. 1898. br. 3., spominjajući smrt Neidhardtovu, naročito ističe da su do tog vremena među vatrogascima u Hrvatskoj i Slavoniji dobila samo tri zaslužna muža tako visoko odlikovanje za rad u vatrogastvu.

Stari vatrogasci Zagrebčani često su pripovijedali, koliko je Neidhardt kao vođa »spricera« i »šteigera«, kako su onda štrcare i penjače nazivali, nesreća u Zagrebu odklonio. Neidhardt je vidio djelovanje vatrogastva u ostalim velikim gradovima, pa je ta svoja opažanja primjenjivao kod spasonosnog rada vatrogasaca grada Zagreba, kojeg je kao svoju drugu domovinu toliko volio, da je često i život na kocku stavljao, spasavajući svoje sugrađane po onoj vatrogasnoj: »Vatru gasi, druga spasi!« Uslijed obiteljskih prilika istupio je 1882. iz aktivnog vatrogasnog rada u pričuvu, gdje je opet savjetom i podukom djelovao među vatrogascima.

Umro je 20. siječnja 1898. Pogreb Franje Neidhardta bio je dokaz, koliko je bio štovana ličnost u gradu Zagrebu. Uz tadanjeg gradskog načelnika Adolfa pl. Mošinskog, senatora Deželića, podnačelnika Ferde Šaja i gradskog zastupstva, prisustvovalo je sprovodu mnogobrojno građanstvo. Zagrebačko vatrogasno društvo bilo je gotovo potpuno zastupano, pod vodstvom svoga vojvode Škendera Maruzzia. Na čelu vatrogasaca bila je društvena zastava, te vatrogasna glazba. Vatrogasci nosili su iz mrtvačnice lijes svoga mnogogodišnjeg požrtvovnog druga, pa ga sa svima počastima odpratili na vječni počinak.

Franjo Neidhardt ostavio je iz prvog braka troje djece, dva sina i jednu kćer i to:

D r a g u t i n a posjednika i ravnatelja Osiguravajućeg društva »Herce-Bosne« u Zagrebu, koji je umro u 1933. g., a ostavio je šestero djece i to: Mariju udatu Res, Jelenu udatu Radaković, Boženu udatu Ivša, Ružu udatu Zdunić, Franju Ksavera posjednika na Srebrnjaku i Božidara svršenog graditelja u Kranjskoj gori.

G j u r u posjednika i kobasičarskog obrtnika, koji je oca naslijedio u kobasičarskom obrtu na Jelačićevom trgu 11. Nakon porušenja ove kuće god. 1903. preselio je trgovinu u Ilicu br. 13., gdje je poslovao sve do god. 1914., kada je uslijed nastupa ratnih prilika posao napustio i predao ga gradskoj aprovizaciji u svrhu opskrbe zagrebačkog pučanstva. God. 1907. postao je vlasnik kuće u Preradovićevoj ulici br. 22., gdje je imao i kobasičarsku radionu. God. 1931. srušio je tu kuću i sagradio četverokatnicu. Poslije rata stupio je kao činovnik u posao tvornice suhomesnate robe K. Rabus i sin u Sesvetama, gdje i danas radi.

Gjuro Neidhardt imade šestero djece i to: Antuna trgovca u Zagrebu, Anku udatu Corteze, Jurja arhitekta u Parizu, Nikolu dr. šuma-

rije i docenta na zagrebačkom šumarskom fakultetu, Maksa činovnika »Prve hrv. štedionice« i Franju diplomiranog arhitekta.

Jelenu udovu iza Nikole Ivančevića bankovnog ravnatelja, koji je za života u Zagrebu bio poznata ličnost.

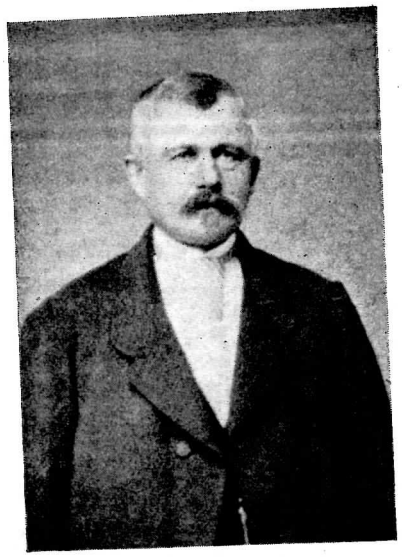

GORENEC JANKO. Medju starim našim privrednicima početkom druge polovice prošlog stoljeća mnogo se je u Zagrebu spominjalo ime Janka Gorenca, koji je bio vodja Novoveških gradjana u svakom narodnom ili komunalnom pokretu. Rodjen je u Zagrebu 23. siječnja 1820. Otac mu Gjuro Gorenec rodjen 24. travnja 1785. u Sv. Ivanu Zelina, bio je po zanimanju kožarski obrtnik. Umro je 19. svibnja 1863. kod sina u Novoj Vesi br. 52 (danas br. 86).

Janko se poput oca posvetio kožarskom zanatu. Iz popisa pučanstva grada Zagreba u godini 1857. vidi se, da je u njegovom kožarskom poslu u Novoj Vesi br. 52 radio i stariji mu brat Petar, rodjen 30. srpnja 1818., otac Gjuro, jedan pomoćnik i jedan naučnik. Izradjenu kožu prodavao je u dućanu koji se je nalazio »Pod kaptolskim vrati« i to od prilike na uglu današnje Bakačeve i Vlaške ulice.

Oko god. 1854. oženio se je sa Katarinom pl. Gvozdanović udovom iza kožarskog obrtnika Tome pl. Gvozdanovića.[1] Katarina potiče iz zagrebačke obitelji Goriza. Iz prvog braka imala je Katarina kćer Amaliju rodjenu 10. lipnja 1851., koju je Janko Gorenec prigrlio kao svoju vlastitu kćer, te ju kasnije udao za zagrebačkog trgovca Ljudevita Hagenauera.

Katarina Gorenec umrla je 2. studena 1861. u 38. godini.

Kako je u ono doba kožarski posao cvao, jer konkurencije sa strane tvornica nije bilo, to je Janko Gorenec stekao lijep imetak, pa je oko god. 1850. kupio posjed u Novoj Vesi br. 52 (danas br. 86).

Iz najstarije gruntovne očevidnosti u god. 1857. vidi se da je površina posjeda u Novoj Vesi iznašala 2 rali 365 čet. hv., a sastojala se je iz jedne stanbene kuće, gospodarskih zgrada, velikog vrta i vinograda. Godine 1881.

[1] Glasom matice umrlih u župi Unijatske crkve u Zagrebu proizlazi da je Tomo Gvozdanović, kožarski obrtnik (profeuonis cerdonis), umro 27. prosinca 1852., pa je zakopan na groblju Sv. Tomaša u Novoj Vesi.

prešao je taj cijeli posjed u vlasništvo Gorenčeve pokćerke Ljubice i njenog supruga Ljudevita Hagenauera. Nakon njihove smrti postali su vlasnicima nekretnina njihova djeca, koja su i danas posjednici većega dijela ovog posjeda.

U više navrata opisivale su nekoje zagrebačke novine Gorenčev posjed. Da naše čitatelje upoznamo sa zanimivim historijatom te nekadašnje zagrebačke atrakcije, opisat ćemo ga na koncu ovog opisa.

Već u doba kada je Gorenec kupio posjed u Novoj Vesi nalazila se je tamo gostionica. Iz popisnika pučanstva u god. 1857. vidi se, da je Kralj Ferdinand sa suprugom Katarinom bio tada tamo gostioničar.

Oko god 1860. napustio je Janko Gorenec trgovinu koža i počeo gostionicu sam voditi. Gostionica vodila se je već prije pod imenom »Franz Josefs Garten«. Ovo ime dao je Gorenec svom posjedu na uspomenu boravka cara i kralja Franje Josipa I., koji je u jesen god. 1852. posjetio grad Zagreb. U vrtu bilo je kasnije postavljeno kamenito carevo poprsje. Gostionicu vodio je Gorenec sve do 1874., zatim je dade u zakup, a sam se počeo baviti vrtljarstvom, naročito uzgajanjem ruža, pa su u vrtu bili sagradjeni staklenici, što je za ono doba u Zagrebu bila rijetkost.

Gorenčeva kuća, a naročito gostionica, koja se je nalazila u uličnoj zgradi (gdje i danas postoji), bila je u ono doba stjecište najotmjenijeg općinstva. Tu su se davali plesovi i zabave. Naročito su bile poznate fašinske t. zv. »Schwarze Rodouten«, gdje se je našao čitavi tadanji otmjeni Zagreb. Osobito je vrijedno spomenuti »Demokratski ples«, koji je bio 25. veljače 1873. priredjen po uglednim gradjanima na čelu sa Ferdom Kalabarem.[2] trgovcem i kasnijim gradskim podnačelnikom.

Zanimivo je kako se je taj ples u zagrebačkim novinama opisivao. »Obzor« od 25. veljače 1873. donaša ovo:

»U subotu dne 21. veljače 1873. stajali su na Jelačićevom trgu fija-

[2] Kalabar Ferdo bio je ugledan zagrebački gradjanin i trgovac. God. 1863. otvori u zajednici sa Franjom Nestlanom trgovinu mirodija. Kada je god. 1884. osnovana osiguravajuća zadruga »Croatia«, bude Kalabar izabran prvim njenim upraviteljem, koje je mjesto zauzimao sve do 19. siječnja 1889., kojeg dana je radi novčanih neprilika počinio samoubojstvo u svom ljetnikovcu na Prekrižju gornjem. Nakon smrti Kalabarove kupio je ljetnikovac na sudbenoj dražbi Milan pl Weiss, dugogodišnji vlasnik glavne duhanske prodaje u Zagrebu, (umro 16. srpnja 1932. u 89 godini) za 14.000 forinti. Ovaj ljetnikovac je i danas Zagrepčanima poznat pod imenom »vila Weiss«, sada je vlastničtvo Weissovih nasljednika.

Kalabar je bio dugo godina gradski zastupnik, pa je u komunalnom radu živo učestvovao. Kada je Gjuro Crnadak kao Gradski podnačelnik god. 1888. odstupio, bude podnačelnikom izabran na sjednici grad. zast. 24. ožujka 1888. Kalabar Ferdo, koji je tu čast obnašao sve do smrti. Iza toga bude na sjednici grad. zast. 18. veljače 1889. grad. podnačelnikom izabran Milan Stanković. Na mjesto Kalabarovo u »Croatiji« bude izabran Gjuro Crnadak.

keri, koji su besplatno vozili goste na »Demokratski ples«. Kada se gradjanstvo trećeg izbornog kotara hoće pozabaviti ide svom Gorencu. Tu se je sastalo društvo gradjansko demokratsko. Gosp. Kalabar bijaše »major domus«. Ova institucija doduše vuče na aristokratsku frazu, ali bez te časti se nije moglo biti. Na protiv na toj zabavi nije bilo uskih francuskih čarapa te francuskog pikača (truglasti klobuk), što se je nosilo u čisto aristokratsko barokno doba. Tu smo vidili šestinske bijele cifraste hlače, surku i klobuk na hero. Mjesto gospodske batine sa glavom (štucera) bile su tu hrvatske zastave. Uz ovakve reformirano-demokratske manire napunile su se prostorije Gorenčeve gostionice već u 8 sati na večer.

Major domus bijaše doduše u francuskom fraku, ali su plesačice bile odjevene u ukusne hrvatske narodne nošnje. Hrvatskoj demokraciji ne dolikuje se frak, a još manje bluza, koju su neki željeli na tom plesu imati. Svirka Eisenhutove glazbe razigrala je plesače. Zabava je trajala do u jutro, pa se na umirenje nekih nervoznih protivnika demokratizma može kazati da se Gambetti[3] ni Castolaru nije čestitalo, kako se je očekivalo, dapače nije bilo zgodah kakovih biva na Streljani. Zabava se je u redu završila«.

[3] Gambetta Leo Mihael, glasoviti francuski političar i državnik rodjen 3. travnja 1838. u Cahorsu u Francuskoj. Potjecao je iz Genoveške obitelji. Nauke započeo je u sjemeništu svog rodnog mjesta. Iza toga prešao je u odvjetničku službu. Proslavi se 17. studena 1868. kada je pred sudom u Parizu branio optuženog Deleschura, urednika republikanskog lista »Revela«, koji je bio sa ostalim republikanskim listovima progonjen. Od tog vremena bilo je ime Gambettino popularno ne samo u Francuskoj, već i izvan njene granice. God. 1869. podje u izbornu borbu kao opozicionalac protiv carstva. Njegova popularnost bila je tako jaka da istodobno bude izabran u Parizu i Marselju. Zajedno sa popularnim političarom Thiersom bio je protiv navještenja rata Prusiji g. 1870.

Nakon prvih poraza francuske vojske u ratu sa Prusima, proklamirao je u francuskom zakonodavnom tijelu svrgnuće cara Napoleona III. sa prijestolja, a ujedno i njegove nasljednike za sva vremena.

Gambetta bio je odlučan protivnik preranog mira sa Prusima. Kao tadanji ministar unutarnjih djela, ostavi pomoću balona Pariz i spusti se u Toursu, gdje uz svoje ministarstvo preuze vodstvo državnih financija te ministarstvo rata. Rodoljubnom i žarkom proklamacijom obratio se na francuski narod i pozove sve sposobne Francuze na oružje, da se spasi narodna čast od predstojećeg poraza. Njegova proklamacija odisala je istim duhom kao i proklamacija konvetske vlade za vrijeme velike revolucije god. 1792. i 1793. kada se protiv snažnog revolucionarnog pokreta digoše sve susjedne države. Gambetta sa svojim rodoljubljem uspije, te osnuje tri velike vojske, koje su još kroz pol godine pružale snažan otpor protiv pobjedonosnih Prusa. Gambetta bio je po naravi kolerik i jako radikalan pa je bezobzirno postupao protiv onih koji su se njegovim namjerama protivili. On je predložio da se iz zakonodavnog tijela isključe svi oni zastupnici koji su za sklopljenje preranog mira. Pariška vlada se sa tim predlogom nije saglasila, i zato je Gambetta 6. veljače 1871. otstupio.

Gambettino hrabro nastojanje da konačno spasi narodnu čast od neizbježivog poraza, nije donijelo konačnog ploda, ali francuski narod ipak nije zaboravio njegove velike zasluge, pa mu stoga i nadalje svakom zgodom iskazivao svoje povjerenje. On

Gosp. Kalabaru ide svaka hvala, koji je tu lijepu zabavu rukovodio. Tu se je vidilo da bi Zagreb morao imati veću dvoranu.« Ovako »Obzor«.

Što kaže poluslužbena madjaronska »Agramer Zeitung« od 26. veljače 1873.:

»Konstatiramo da demokratski ples kod Gorenca nije imao demokratsko značenje, jer su tamo bili gradjani i birokracija, koji nisu ni malo demokratski oduševljeni. Medjutim je ustanovljeno da je shvaćanje ove demokracije prama jutru zauzelo protudržavne zamahe, (valjda zato jer su se pjevale hrvatske pjesme, te se izreklo nekoliko zdravica Hrvatskoj Domovini, a protiv nasilne madjaronštine). Demokratskog pravog značenja taj ples nije imao.«

Iz ove novinske polemike vidimo, da je »demokratski« ples bio u onim danima centar interesa zagrebačkih gradjana. Gorenec pratio je sa ponosom kiritiku demokratskog plesa, koji se je održavao u njegovoj gostionici. Sličnih rodoljubnih zabava bilo je u Gorenčevom lokalu više. Izim toga su se tamo sastajali i zagrebački opozicioni rodoljubi i političari.

je ponovno biran u parlamenat i preuzimao je razna ministarstva. Njegova je zasluga da nakon teške nesreće francuskog naroda god. 1871. nisu uspjeli razni reakcionari i pretedenti na prijestolje, koji su htjeli uspostavu monarhije. — Gambetta je sve te elemente držao čvrsto na uzdi. On je bio u ono vrijeme u Francuskoj jedini uplivni autoritet, kojeg se je i pruski kancelar Bismark, inače čovjek željezne ruke, bojao, kako to savremenici tvrde.

Gambetta ostao je vođa republikanskog pokreta i osnovao je list: »La République Française«. Od god. 1871. pa do smrti bio je Gambetta čuvar treće republike. Gambetta umro je u muževnoj dobi od 44 godine dne 31. prosinca 1882.

Čitavi slobodoumni svijet štovao je Gambettu kao rodoljuba i velikog državnika, pa je on našao slijedbenike i kod hrvatskih rodoljuba, naročito kod naše sveučilišne mladeži. Dana 4. siječnja 1883. sastala se Hrvatska sveučilišna mladež u Zagrebu te sa svoje skupštine poslala tadanjem predsjedniku Francuske republike Julesu Grevy-u sažalnicu na francuskom jeziku, u kojoj je žalila smrt najvećeg apostola slobode te zatočnika romansko-slavenskog saveza protiv njemačkog ropstva.

Hrvatska sveučilišna mladež na veučilištu u Beču poslala je sličnu brzojavnu sažalnicu na uredničtvo Gambettinog lista »République Française«.

Brzojav zagrebačke sveučilišne mladeži, nije ostao nezapažen tadanjim službenim madjaronskim krugovima. Dekanat Sveučilišta u Zagrebu pozvao je na odgovornost sve đake sa upitom da li su svi sporazumni sa otposlanim brzojavom. Dvije stotine đaka došlo je pred dekanat te izjavilo da je solidarno s otposlanim brzojavom. Dekanat pokušao je pojedince preslušavati nebili tako razbio đačku solidarnost. Ova mjera nije koristila. Đaci ostadoše čvrsti. Kada se tom zgodom na hodniku sveučilišta pojavio profesor dr. Stjepan Spevec, koji se izjavio protiv brzojavnoj sažalnici, bude izviždan. Spevec od straha nije se kroz pol sata usudio s mjesta maknuti, a kada je ipak uzmaknuo u sobu dekanata zviždanje nije prestalo uz poklike »perjat«.

Radi tih dogadjaja bude odašiljač brzojava pravnik Hozjak isključen iz Sveučilišta, a sedmorica đaka izgubiše stipendij. Posve je jasno da je taj muževan pokret sveučilišne mladeži kod svih slobodno mislećih Zagrepčana naišao na velike simpatije pa je istodobno u javnosti osudjen ovaj prestrogi postupak Sveučilišnog senata.

Tamo su se održavale i izborne skupštine naročito za treći izborni kotar, pod koji je spadala Nova Ves.

Prigodom izbora za gradsko zastupstvo god. 1868., koji su se provadjali za doba banovanja Levina baruna Raucha, predvidjelo se, da će biti nasilja. Opozicija nije u Zagrebu imala svoje novine. »Pozor« glasilo opozicije štampao se je u Beču, što je svakako otešćavalo agitaciju putem štampe. Izbori provadjali su se po oktroiranom izbornom redu, koji red je propisala Dvorska kancelarija u Beču otpisom od 10. listopada 1867. Izbore je proveo dvorski savjetnik Robert Zlatarović[4] kao vladin povjerenik.

Opoziciju ili ustavno liberalnu stranku vodili su poznati zagrebački rodoljubi: Mrazović Matija, Crnadak Gjuro, Dr. Rački Franjo i Krestić Nikola. Mađarone ili narodnu unitarnu stranku vodili su: Zlatarić Robert, Hatz Pavao, dr. Mraović Aleksandar i Frigan Vjekoslav. Pojavila se i neka treća stranka pod nazivom »Mir, sreća i blagostanje«, tko je tu stranku predstavljao nije bilo poznato. Međutim ta stranka nije na gradskim izborima niti nastupila.

Kako uslijed raznih izbornih nekorektnosti i nasilja, koje su mađaroni pod zaštitom izbornog povjerenika Zlatarovića vršili, nije bilo za opoziciju povoljnih izgleda za uspjeh, zaključeno je, da se opozicioni izbornici ustegnu od glasovanja. I u toj izbornoj apstinenciji prednjačili su Novoveščani, koje je predvodio agilni Janko Gorenec. Za Novoveščanima povela se i Vlaška ulica, Opatovina i Potok, pa kod izbora u III. izborništvu drugog kotara nije od slobodnog građanstva gotovo nitko glasovao.

»Novi Pozor« od 5. žujka 1868. iz Beča izvješćuje o toj izbornoj apstinenciji, te ističe da je taj pokret uspio baš zaslugom koje je kao uvijek

[4] Zlatarović pl. Robert rodio se 24. studena 1818. u Zagrebu od imućnih roditelja. Gimnaziju svršio je u Zagrebu, a zatim je studirao medicinu u Beču, koji je studij napustio i svršio pravo.

Nakon završenih studija stupio je kao tajnik u službu posvećenom biskupu J. Schrottu u Zagrebu, a zatim je postao podbilježnik županije zagrebačke. Napustivši ovo mjesto postade tajnikom srijemskog velikog župana Franje bar. Kulmera. God. 1848. imenuje ga ban Josip Jelačić svojim tajnikom, i u tom svojstvu pratio je Zlatarović bana Jelačića u ratu protiv Mađara. Poslije postade veliki bilježnik kod zagrebačke županije. Za opsolutističke ere bio je tajnik kod sudbenog stola, i konačno tajnik c. k. namjesničkog vijeća odjela za zemljorasteretno ravnateljstvo u Zagrebu.

Kada je barun Levin Rauch u lipnju 1867. postao zamjenikom banske časti postade Zlatarović dvorskim savjetnikom kod namjesničkog vijeća. Bude izabran i za narodnog zastupnika na Hrvatskom saboru. Kada je zakonom od 10. svibnja 1869. ustrojena Hrvatsko-Slavonska-Dalmatinska zemaljska vlada, Zlatarović je imenovan prvim odjelnim predstojnikom za nutarnje poslove, koju čast je obnašao do Rauchovog otstupa 1871. Zlatarovića naslijedio je na tom položaju Mirko pl. Šuhaj.

Zlatarović bio je kolerične čudi, pa je uslijed toga bivao zapostavljen, i to je bilo razlogom da se privinuo uz baruna Raucha, kojemu je bio za banovanja desna ruka. Umro je 5. svibnja 1881. od kapi.

predvodio vrli rodoljub Janko Gorenec. Izvještaj zaključuje sa riječima: »Gdje neima pravde, gdje se vrijedja zakon tu neima Nove Vesi. Živili Novoveščani!«

U ovim gradskim izborima izabrani su od opozicije samo tri gradska zastupnika: Weiss August trgovac, Šega Andrija stolar i Poch Antun odvjetnik.

Za vrijeme izbora za Hrvatski sabor u mjesecu svibnja god. 1871. sudjelovao je Gorenec živo u izbornoj borbi, pa je u suradnji sa zetom Ljudevitom Hagenauerom mnogo doprinjeo da je treći izborni kotar pod vodstvom Novoveščana jednoglasno izabrao zagrebačkog odvjetnika i vodju tadanje Narodne stranke, Matiju Mrazovića, koji je bio poznat hrvatski rodoljub.

Dana 20. rujna 1871. izdala je Narodna stranka manifest na Hrvatski Narod, prozvan: »rujanskim manifestom«. Taj manifest potpisalo je 54 narodnih zastupnika koji su u manifestu naročito istakli da nagodbu sklopljenu izmedju Hrvata i Mađara ne mogu priznati, jer kod toga nije sudjelovao čitavi Hrvatski Narod. Medju ostalim zastupnicima Narodne stranke potpisao je rujanski manifest i Matija Mrazović, Novoveški narodni zastupnik.

19. listopada 1871. sastali su se izbornici trećeg kotara (Nove Vesi) u Gorenčevoj gostionici, gdje su inicijativom Gorenca izjavili da se potpuno slažu sa radom svog zastupnika Matije Mrazovića, kojem će dati uvijek svoje povjerenje. (Prema »Obzoru« od 21. X. 1871.)

Uslijed »rujanskog manifesta« bude »Hrvatski Sabor« u mjesecu siječnju 1872. raspušten, te su određeni novi izbori u svibnju 1872.

Naš Janko Gorenec opet se prihvatio posla, te su u njegovoj gostioni zaredali najprije uži politički sastanci, a zatim 16. svibnja 1872. velika skupština trećeg izbornog kotara, gdje se sakupilo do 80 izbornika. Po tadanjem izbornom redu za Hrvatski Sabor sačinjavala je Nova Ves treći izborni kotar. Vlaška ulica sačinjavala je poseban izborni kotar. Na toj izbornoj skupštini držao je zanosan govor hrvatski rodoljub Novoveščan Ivan Krst. Tkalčić[5], prevendar zagrebačkog Kaptola. U svom je govoru Tkalčić spomenuo kako su novoveški purgeri koji stanuju u malim kolibicama srčika našeg pravog hrvatskog borbenog građanstva. Sam je potekao iz takove kolibice, pa žali da i danas tamo ne stanuje. Pozvao je Novoveščane da si i ovaj puta osvjetlaju lice te da kandidiraju dosadanjeg zastupnika kotara Nove Vesi prisutnog zagrebačkog odvjetnika Matiju Mrazovića, poznatog rodoljuba i vodju neodvisne Narodne stranke te da za njega složno glasuju. Predlog domaćeg sina Tkalčića bude oduševljeno

[5] Životopis Ivana Krst. Tkalčića donijet ćemo posebno, obzirom na to, što 11. svibnja tg. navršilo 30 godina njegove smrti.

i jednoglasno prihvaćen. (Prema »Obzoru« od 18. svibnja 1872.). Na 28. svibnja 1872. izabrali su Novoveščani većinom glasova za narodnog zastupnika Matiju Mrazovića. Dobio je 165 glasa, njegov protukandidat gradski senator Gjuro Deželić, koga je kandidirala Unianistička (mađaronska) stranka dobio je 140 glasa, od toga 100 činovnička, dok su za Mrazovića glasovali sami neodvisni gradjani. (»Obzor« 31. svibnja 1872.).

Istovremeno su u Zagrebu bili izabrani za narodne zastupnike kandidati neodvisnog gradjanstva: u prvom kotaru Nikola Krestić[6], koji bude 29. svibnja 1872. izabran protiv nagodbenjaka Antuna pl. Vakanovića. U drugom izbornom kotaru izabran je Antun Jakić[7] koji se je borio protiv nagodbenog kandidata odvjetnika Ivana Makovca.

Janko Gorenec bio je biran u Gradsko zastupstvo god. 1876. u 3. izborništvu drugog kotara, te je svojski zastupao interese svojih sugradjana. U privrednom životu takodjer je sudjelovao, pa je 1868. bio izabran za vijećnika Trgovačko-obrtničke komore, koju čast je kroz dugi niz godina savjesno obnašao. Prigodom osnutka »Prve Hrvatske Štedionice« bio je izabran u ravnateljsko vijeće, te je ovu čast vršio kroz dugi niz godina. U društvenom pogledu bio je Gorenec istaknuta ličnost, pa je god. 1877. izabran odbornikom »Dobrotvora«. God. 1878. postaje odbornikom »Društva čovječnosti«. Kao svaki pravi »purger« bio je i Gorenec član Vatrogasnog društva, pa je god. 1883. izabran u društveni nadzorni odbor. Godine 1878. ponudio je Gorenec Gradskoj općini cijele svoje nekretnine u Novoj Vavi za »Dječju prisilnu radionu i popravionu« za 20.000 for. O toj ponudi bilo je raspravljeno u sjednici Gradskog zastupstva 14. lipnja 1878. Medjutim je Gradsko poglavarstvo zagovaralo da se u tu svrhu nabave nekretnine Marije Lovrenčić u Novoj Vesi br. 61 za 13.500 for., te Apolonije Partaš u Novoj Vesi br. 178 za 8000 for. Navedeni dječji zavod imao se je graditi iz »Budićeve zaklade«. Prvobitno bilo je zamišljeno da bi u tu popravionicu dolazila mladež iz cijele Hrvatske i Slavonije, pa bi stoga hrvatska vlada imala da svoj dio doprinese. Popravilište bilo je proračunano na 30.000 for., a uzeo bi se novac i iz zaklade pokojnog kanonika Matije Belobrka[8]. Do izvedbe ove osnove nije medjutim nikada došlo, pa je zemaljska vlada kasnije sagradila dječje popravilište u Glini.

[6] Životopis Nikole Krestića opisali smo u »Zagrebu« iz g. 1935. br. 6, str. 177.

[7] O Antunu Jakić u, koji je bio trgovac, a kasnije vlasnik tiskare donijeti ćemo svojedobno poseban životopis.

[8] Matija Belobrk kanonik zagrebački, predstavnik Čazmanskog kolegija, arhidjakon i prisjednik duhovnog stola, svećenik jubilarac umro je 27. siječnja 1877. u 86 godini. U mladjim godinama živo je sudjelovao u svakom narodnom pokretu. U zadnjim godinama života oslijepio je. Svoj imetak ostavio je u kulturne i humanitarne svrhe. Ostavio je zapise Hrvatskom Sveučilištu, društvu Sv. Jeronima, vatrogasnom društvu, te zakladu za podupiranje siromašnih djaka.

Janko Gorenec umro je 14. ožujka 1890. Smrt tog novoveškog patricija žalio je čitavi Zagreb, jer je Gorenec bio poznat a isto tako obljubljen medju zagrebačkim građanstvom. Njegov sprovod bio je najbolji znak što je Gorenec u Zagrebu vrijedio. Uz veliko mnoštvo građanstva bili su na sprovodu tadanji načelnik dr. Milan Amruš, predsjednik »Prve hrvatske štedionice« Dragutin pl. Pogledić te ravnatelj F. Winkler, ravnatelj zadruge »Croatie« Gjuro Crnadak, vatrogasno društvo pod vodstvom vojvode Vjekoslava Heinzela st. Crkveni obred na pogrebu obavio je vatrogasni superior Karlo Matica, kasniji ravnatelj zagrebačke učiteljske škole.

Kako smo uvodno spomenuli, iznijet ćemo ovdje historijat posjeda Janka Gorenca u Novoj Vesi, koji je sve do pred rat bio poznat pod imenom »Franz Josefs Garten«, dok su sam park neki stariji stalni gosti tamošnje gostionice nazivali lijepim imenom: »Ljubinkovec«. Zašto su ga tako nazivali opisat ćemo kod životopisa Ljudevita Hagenauera.

Predaja iz god. 1744. kaže da je taj posjed, koji se je sastojao samo iz kuće u kojoj danas stanuju nasljednici Ljudevita Hagenauera, te običnog poljskog zemljišta, bio vlasništvo plemićke obitelji Rafaj. God. 1822. došao je iz Ostrogona u Zagreb kanonik Aleksander pl. Alagović da na zagrebačkom Kaptolu zauzme čast velikog prepošta i pomoćnog biskupa tadašnjeg poglavara zagrebačke biskupije Maksimilijana Vrhovca.

Odmah nakon svog dolaska u Zagreb kupio je Alagović Rafajev posjed, koji je bio sasma u zapuštenom stanju. Oko god. 1828. dao je po zagrebačkom graditelju Bartolu Felbingeru posjed uredjivati. Naročito je u tada modernom bidermajerskom stilu izgrađena fasada stambene kuće. Taj stil je kuća još danas pridržala. (Na gornjoj slici vide se ulazna vrata koja su u tom stilu građena). U prizemlju kuće nalazi se poveća gostinjska soba čiji zidovi su naslikani sa grbovima raznih slavenskih pokrajina. Ti grbovi su slikani od nepoznatog slikara. Na žalost danas su te slikarije već jako oštećene, pa se već teško i razabiru. Isto tako su i ulazna vrata ove sobe nekada bila obojadisana narodnim bojama, tako da je soba bila u narodnom stilu skladno islikana.

Spomenuti slavenski grbovi daju naslućivati da su slikani pod utjecajem ilirskog pokreta,, koji je već za Alagovićevo doba bio u zamahu.

Sa strane Nove Vesi podignute su dvije gospodarske zgrade, od kojih je jednu još Gorenac preuredio za gostionicu, dok je druga uređena kao stambena zgrada.

Spomenut ćemo što »Agramer politischer Zeitung« od 30. lipnja 1830. br. 52 piše o Alagovićevom dvorcu.

»Neoborivo je da se u Kaptolskom predgrađu, u Novoj Vesi, nalazi krasan engleski umjetni vrt biskupa Alagovića. Prije 8 godina kupio je biskup taj posjed u zapuštenom stanju. Sada tamo postoji moderan ljetnikovac sa engleskim vrtom, staklenikom, u kojem se nalazi lijepa zbirka egzotičnog bilja. Krasna orangeria mami gledaoca da ju motri i da uživa. Svaki prijatelj ljepota našeg glavnog grada pozna taj vrt kao ukras Zagreba. U fronti Nove Vesi stoje dugoljaste gospodarske zgrade, koje su renovirane i prigrađene. Stari zid na obe strane ulaznih vrata izmijenjen je ogradom od lukova koji stoje na stupovima sa umetnutim plotom od letava. Vrt je od ove jeseni urešen sa novim partijama raznih grupa«.

Iz ovog opisa vidi se da je Alagovićev park predstavljao u Zagrebu atrakciju sa kojom su se Zagrepčani ponosili.

Alagović je kao veliki prepošt stanovao u kuriji na Kaptolu (danas br. 7). Ova kurija nalazi se u vrtu u kojem je izrasao ogroman divlji kestenj, star više od stotinu godina. Kako je pred tom kurijom bio plot ruševan, dao je Alagović izgraditi sličan plot kao na svom novoveškom ljetnikovcu. Plot je izgradjen od deset lukova a na srednjem luku dao je Alagović postaviti grb zagrebačke biskupije sa natpisom »Curia Prepositurae Zagrebiensis« (taj natpis i danas na toj ogradi postoji). Ovdje spominjemo da je veliki potres god. 1880. kuriju br. 7 jako oštetio, pa je predstojala bojazan da će se morati sasma porušiti. Međutim je popravkom ta kurija spašena od porušenja.

U novoveškom parku uređena su dva mala jezera, koja su bila spojena sa ukusno izrađenim mostom. U većem jezercu bio je mali otočić na kojem je stajao kameni kip boginje ploda »Živane«. Bila je tu i umjetna špilja. Sagrađenui su vodoskoci, koji su dobivali vodu putem cijevi iz zdenca sa obližnjeg brijega. Vrtne terase i klupe bile su načinjene iz kamenja, koje je Alagović dao dopremiti iz porušenog dijela Pavlinskog samostana u Remetama[9]. Bila je tu zasađena ogromna platana, koja je postala

[9] Remetski samostan — ili samostan Pavlina, sastojao se je od dva velika četverokuta visoka dva sprata priključena crkvi. U sredini je i danas zdenac koji je lijepo izradjen iz željeza. Radnja je iz XVI. vijeka. Nakon što su bijeli fratri, kako je Pavline narod zvao radi bijelog odijela, po austrijskom caru reformatoru Josipu II. god. 1787. raspušteni, bude samostan zatvoren. God. 1800. osnuje u tom samostanu

žrtvom sjekire god. 1898., kada su iskopali novo korito potoka Medvešćaka. Ovaj upravo raskošno uređeni posjed služio je biskupu Alagoviću kao ljetnikovac, a stalno je tu stanovala biskupova rodbina, obitelj Kovačić. Kada je Alagović god. 1829. postao zagrebačkim biskupom, nije mu ljetnikovac u Novoj Vesi bio više potreban, jer je počeo na sličan način uređivati današnji nadbiskupski vrt, koji se do tada nalazio u zapuštenom stanju. Ljetnikovac prodao je zagrebačkom kanoniku Izidoru Hochreiteru.[10] Ovaj nije taj posjed dugo držao, već ga je prodao tada glasovitoj i lijepoj glumici Rozi von Thallheim. Kako je ona bila rastrošna, utrošila je mnogo novaca na daljnje poljepšanje ljetnikovca i uslijed toga je pala u dugove, te ljetnikovac morala prodati. I tako je oko god. 1850. ljetnikovac kupio Janko Gorenec.

Veći dio nekadanjeg Gorenčevog posjeda nalazi se još i danas u rukama njegovih nasljednika Hagenauera, pa je upravo rijetkost da se jedan posjed nalazi gotovo 85 godina u vlasništvu jedne obitelji. Takovih slučajeva malo u Zagrebu imade izim nekoliko na Gornjem gradu. Danas su vlasnice tih nekretnina djeca Ljudevita i Ljubice Hagenauer: Janko, Danica i Zdenka Hagenauer, Dragica udova Farkaš i Ivka udata Šega.

Sve do god. 1898. bio je nekadanji Alagovićev park gotovo onakav kako ga je on uredio, a kasniji vlasnici još poljepšali. Uto nadođe viša sila: regulacija grada Zagreba. Već god. 1883. bilo je u proračunu grada Zagreba predviđena svota od 235.157 for. za preloženje i uređenje potoka Medvešćaka. Međutim se to preloženje nije izvelo, već je dočekalo godinu 1889., kada je to pitanje ponovno izneseno pred gradsko zastupstvo i to na sjednici od 8. travnja 1889. u vezi sa izvedbom opće kanalizacije grada Zagreba. Trošak za preloženje Medvešćaka bio je izračunan sa 399.374 for., a za ostalu kanalizaciju 212.279 for. Ti troškovi pokrili bi se iz predviđenog zajma. Uslijed dugotrajnog proučavanja to je pitanje opet zapelo, te od svega ne bude ništa. Tek u god. 1897. pitanje je uređenja

biskup Vrhovec župu, koja kao remetska župa i danas postoji. Biskup Alagović dade veći dio samostana porušiti, pa od gradjevnog materijala sagradi kasarnu u Vlaškoj ulici, (danas vojna bolnica), a dio materijla je upotrijebio kod uredjenja svoga parka u Novoj Vesi. Sagradjenu kasarnu poklonio je nadbiskup Haulik vojnom eraru. Od preostalog samostana dao je Haulik još dosta porušiti, pa je ostalo samo pročelno krilo na sjevernoj strani crkve za župni dvor, koji je prilikom potresa god. 1880. jako postradao. (»Vijenac« iz god. 1880.)

[10] Hochreiter Izidor rodio se je 8. ožujka 1784. u Novom Otoku kod Ludbrega. Njegova kurija nalazila se je na Kaptolu pod br. 129 (sada br. 6). Kao zagrebački kanonik bio je god. 1841. imenovan za naslovnog opata od Berucia a god. 1843. bio je imenovan i propovjednikom na kr. akademiji u Zagrebu. U ljetu 1859. odputio se na liječenje u Varaždinske Toplice i tu ga je 28. kolovoza zatekla nagla smrt. Sahranjen je po vlastitoj želji u župnoj crkvi u Varaždinskim Toplicama i to kod oltara Sv. Barbare, gdje mu je postavljen i spomenik.

potoka Medvešćaka dozrelo. Preloženje Medvešćaka izvađalo se u većim partijama. Tako bude na sjednici gradskog zastupstva od 1. ožujka 1897. čl. 78. zaključeno da se novo korito Medvešćaka iskopa od Draškovićeve ulice do Bijeničke ceste, koje korito bilo je odmah i presvođeno. Na sjednici gradskog zastupstva od 7. veljače 1898. čl. 56. zaključeno je da se iskopa korito od Bijeničke ceste do pjeskolova (do kuda je potok sada presvođen). Već na sjednici gradskog zastupstva od 11. listopada 1897. čl. 246. predlagao je pravaški gradski zastupnik Gjuro Justić, da bi se novo korito koje se proteže preko novoveških vrtova presvodilo. Obzirom na financijalne poteškoće nije se tome moglo udovoljiti, već je to izvedeno nakon 33 godine.

Ovim zadnjim iskapanjem novog korita Medvešćaka stradali su do tada veliki i krasni vrtovi Novovešćana, jer ih je presjeklo novo korito i dvije široke ulice. Tom prigodom postradao je i krasan Hagenauerov park. Nestade malih jezerca sa otočićem, nestade velike platane, te uzorno uređenih staklenika. Sve je to uništeno radi nastalog novog doba, koje je tražilo da nekadanji prostrani novoveški vrtovi i krasan Alagovićev park podlegne novom koritu Medvešćaka te dvim krasnim ulicama, kojima danas juri električni tramvaj, a s obje strane poredale se krasne vile i kuće. Kako bi se začudio biskup Alagović, kanonik Hochreiter, lijepa Roza von Thallheim, Gorenec, njegova pokćerka Ljubica i svi oni stari novoveški »purgeri«, kada bi se vratili i vidili što je nastalo iz njihovih vrtova, gdje su oni toliko ugodnih časova sproveli u doba kada nije poznavala riječ »kriza«, kada je život doduše tekao jednolično, možda i dosadno, bez današnje žurbe, ali zato bilo je sve stalno bez bojazni za budućnost. Taj mirni način života gotovo je danas nepoznat.

Kada će se koji naš čitatelj prošetati desnom stranom ulice Medvešćaka prama Zvijezdi, onda neka se zaustavi kod kuće br. 96 (vlasništvo ing. Ferde i Ivke Šege), pa će odmah kraj kuće zapaziti špilju obraštenu bršljanom i grmljen, a ako pogleda iza kuće u vrtu opazit će ostatke kamenitog glorijeta. Izim toga se u oba susjedna vrta zapaža razno uzidano kamenje te drveće i grmlje kao nasljedni ostatci nekadanje ukusne flore. Sve su to ostatci Alagovićevog parka, koji su više od 100 godina stari. Preko puta tih vrtova zapazit će iza zidane ograde jednokatnu staru zgradu bidermajerskog sloga, koju smo prije opisali. U redu novih i modernih kuća ona se doduše oku gubi, ali tko je zapazi, rado će je gledati i uživati u intimnom gradjevnom ukusu onih starih vremena, koji se i u današnje kruto hiper moderno doba, ipak rado gleda i kao prava umjetnost znade cijeniti.

Apelirali bi na sadanje vlasnike tg posjeda da našem Zagrebu svakako uščuvaju ove lijepe uspomene, koje će biti svjedokom kako je naš stari Zagreb imao smisla za ljepotu i umjetnost.

Kod šetnje po današnjem modernom Medvešćaku neka se svatko sjeti, da je na tom zemljištu kroz stotine godina cvalo cvijeće naših Novovešćana, koje je resilo domove živih i mrtvih, da je na tim vrtovima mnogi novoveški »purger« prohodao, a svima Novovešćanima neka bude na ponos da se kroz njihove bivše vrtove proteže jedna od najširih i najljepših ulica grada Zagreba.

Inž. Gjuro Erlih:

Zagrebački gradski bedemi

Srednji vijek bio je pun straha i nesigurnosti. Osvajalačke čete krstarile su po svim stranama svijeta. Kraljevi i feudalna gospoda živjeli su zaklonjeni u čvrstim gradovima, a sva naselja koja nisu bila zaštićena solidnim bedemima živjela su u vječnoj bojazni, da li ih ne će osvojiti tudje čete, a često puta i gospodari susjednih gradova.

Bilo je feudalne gospode koja su imala čvršće gradove i od samoga kralja i da se ti feudalci suviše ne osile i da ne postanu opasni i za samu kraljevsku vlast izdavali su mudri vladari povelje, da se mogu i meštarska i trgovačka naselja ograditi sa obrambenim zidovima i kulama. Kraljevi su na taj način sticali zahvalne i vjerne podnike i braniče, koji su se mogli na svojoj slobodnoj teritoriji nesmetano razvijati, jer su imali svoju vlastitu upravu i sudbenost, pa i pravo za samo izricanje smrtnih osuda.

Takovi gradjani nisu bili plemići, ali su njihovi poglavari, izabrani slobodnom voljom sugradjana, vršili svu onu vlast, koja je u srednjem vijeku pripadala samo zemaljskoj gospodi.

U glavnome su stanovnici takovih gradova bili trgovci i meštri, dakle najbistriji i najradiniji elemenat svog vremena, pa zato i nije čudo, što su slobodni gradovi postali i žarištem i sredinom gotovo svih kulturnih pokreta srednjega vijeka.

Tu je početak gradske kulture, jer u velikom broju gradskih stanovnika mogli su se isticati samo najmudriji i najspretniji njihovih gradjani.

Po historiji znamo da je godine 1093. osnovana na Kaptolu zagrebačka biskupija, ponajprije s privremenom crkvom, a nedugo iza toga i gradnjom velike katedrale.

Biskupije se ne utemeljuju na ladanju, nego uvijek u gradu, što je znak da je Zagreb već i onda morao biti znatno naselje i važno čvorište puteva na raskršću istoka i zapada, gdje se je panonski put iz Njemačke duž Save prema Bizantu i istoku ukrštavao s najkraćim putem iz madjarske žitnice i centara tadanje države (Stolni Biograd i Pečuh) prema moru.

To je Zagreb ostao i do danas, jer prirodni se putevi nikada ne mijenjaju i ne gube na svojoj važnosti.

Parlalelno s Kaptolom kao duhovnim središtem vladari su možda pod utjecajem crkveno političkih borba u srednjem vijeku — izmedju papizma i države — kao neki ustuk protiv rimskoga Kaptola udarili temelje Gradu na Gričkim Goricama; — Civitas libera in Monte Graecii, — što posvjedočuje i osnovni plan, simetrija i strategijski položaj staroga Griča.

Tu se je radilo zapravo o kolonizacijonom gradu, pa zato se u prvo vrijeme susrećemo u analima sa stranim imenima doseljenih meštara i trgovaca.

Takova je povelja — zlatna bula — izdana 1242., u doba invazije žutih mongolskih i tatarskih osvajača, koji su iz Kine doprli sve do naših jadranskih obala, gdje su bili od hrvatskih četa potučeni na Grobničkom polju. Zlatna bula Bele IV. izdana je dakle prije 700 godina i malo ima tako starih gradova. Dovoljno je da spomenem Beč, koji je mladji od Zagreba.

S tom bulom dobio je Zagreb pravo da se ogradi bedemima i da se jednako brani od vanjskih neprijatelja i protiv presizanja feudalne gospode iz bliže ili daljnje svoje okoline. Naročito su medvedgradski gospodari zadavali mnogo brige i nepravda gričkim gradjanima.

Novi grad sagradio je isprva drvene palisade, a kasnije i kamene ograde. Poznato je da su podavanja kuluka za te gradnje morale davati i žene. Tako su podignuti jaki i solidni bedemi oko Griča, što je i kod kaptolske gospode izazvalo strah od čvrsto obzidanog susjeda i oni su takodjer obnovili svoje kule i zidove.

Na razmjerno malom prostoru, gotovo u jednom gradu, dobili smo dakle dvije tvrdjave, omedjašene tek plitkim potokom Cirkvenikom. Početkom četrnaestog vijeka bile su već obe valjano utvrdjene bedemima, bastijonima, kulama, gradskim dverima, mostovima na lance i habernacima (pazitornjevima) s kojih se je budno pazilo ne približavaju li se gradu bilo kakove opasnosti.

Sajmište je bilo na Harmici, današnjem Jelačićevom trgu, što potiče od madjarske riječi »Harmincz — 30« t. j. tridesetnice, kraljevske daće, koja se je ubirala na sajmovima, a polja i štale bile su izvan gradskih zidina, jer su grički zakoni zabranjivali držati marvu na gradskoj periferiji.

Utvrdjeni Grič bio je u obliku trokuta. Šiljak spram sjevera a južna strana udubljena kao i danas. U sredini stajale su Surove Dverce, kula s lotršćakom, a do njih kraljevski dvor. Prema zapadu prostirao se plato, današnje gričko šetalište, u svoje vrijeme vjerojatno kapucinski vrt i groblje. Bedemi su se odvijali kroz današnji Barčev vrt (rombaidska kuća, Grič br. 1), koja je svojedobno bila i kula. Spuštali su se prema Mesničkoj ulici, gdje su stajala i mesnička vrata (Porta carnificorum) i dizale spram današnjeg kraljevskog dvorca, na kojem je mjestu stajala zapadna jaka kula, koja je vladala čitavom savskom ravnicom. Bila je mnogo viša od današnjeg dvorca. Od nje su bedemi tekli duž tuškanačke strane Visoke ulice, a u današnjem prirodoslovnom muzeju stajala su mala vratašca. Tamo gdje je danas Jelačićeva palača, bila je stara kula, odakle su se

zidine odvijale na desno do nedavno srušene kuće broj 2 na Ilirskome trgu.

Na vrhu brda iznad spomenute kuće podigao je Kaptol zagrebački kulu — Popov Turen, — da se u slučaju pogibli mogu kanonici sklonuti u tu svoju tvrdjavu, koja je zbog visokog položaja i teškog pristupa do nje bila za ono vrijeme gotovo neosvojiva.

Do početka našeg stoljeća crnio se na toj četverokutnoj kuli visoki krov s buzdovanom, ali je preuredba za zvjezdarnicu pokvarila cjelinu tog lijepog historijskog sredovječnog spomenika.

Na gradskome zidu spram sjevera, a pokraj Popovog Tornja, stajala su vrata spram Medvedgrada, dok je crkvica svetoga Jurja u kestenovoj šumi izvan gradskih zidina stajala već u XIV. stoljeću i sagradjena je legatom gričkog gradjana Ivana Čemera.

Od tih sjevernih vrata zakreću bedemi na jug i tvore temelje kućama u Opatičkoj ulici, dok su u sredini istočne strane sazidana 1429. Kamenita Vrata. Odavle su se te zidine protezale dalje do nekadašnjega dominikanskoga samostana i kasnije jezuitske crkve sv. Katarine. Tu je stajala i kula, porušena negdje u XVII. stoljeću. Od te kule sterali su se bedemi do Dveraca, kojim se imenom i danas nazivlje taj ulaz od Bregovitih Stuba u Gornji grad.

Grički su bedemi bili na nutarnjoj strani providjeni hodnikom na balkon — Wehrgang, — a izvana strijelnim »Zinnkama«.

Ključeve gradskih vrata i noćna stražarenja uz njih obavljali su gradjani izmjenično i to po insulama, skupinama kuća, kako su gravitirale spram pojedinih vrata.

Gričke kule su gradjene kompaktno, pa tako Kamenita Vrata i Popov Toranj imaju zidine debele dva metra. Uz Kamenita Vrata postoji još jedna viša kula za skrajnu obranu. Ta je kula starija od samih Kamenitih vrata, a sve te zidine sa zanosom su opisane u historijskim romanima Augusta Šenoe i kasnijih pisaca, što je dokaz, da sinovi grada Zagreba s ponosom gledaju na prošlost svojih predaka, jer takovi su romani, a i slike naših umjetnika, postigli vrlo velike naklade i vjerojatno su najčitanija domaća literatura, a slike najljepši ukrasi naših domova.

Od južnih kaptolskih vrata — manduševačkih — danas Bakačeva ulica broj 5, zajedno s mostom preko potoka Medvešćaka na zapadnoj strmini, stajali su zidovi pomiješani s opekom, na kojima je — po prilici na sredini — stajala kula.

Ta zapadna okrugla kula ostala je vječno sačuvana na Crnčićevim radirungima iz god. 1907. Na mjestu današnje Bartulićeve palače stajao je cistercitski samostan i crkva svete Marije na samim gradskim bedemima. Sjeverno od toga u smjeru Krvavog mosta — Skalinska vrata, porušena

u polovici prošloga stoljeća. Sama su ta vrata stajala u polovici Skalinske ulice.

Kaptolski obrambeni zid tekao je od njih dalje duž Potoka, desne strane današnje Tkalčićeve ulice, do ćoška u vrtu kaptolske pučke škole, gdje i danas iza kurije kanonika Radičevića postoji kula, obrasla bršljanom i starim naherenim krovom.

Odavde su se te zidine protezale prama istoku do Novoveških vrata i dalje u velikom luku duž zvonoljevnice, koja je vjerojatno morala biti kula, pa do Gamile i dalje duž Vlaške ulice do vrata, koje smo spomenuli u početku opisivanja kaptolskih utvrda.

Ali Kaptol je imao još jedan specijalitet — crkvenu utvrdu (Kirchenburg). Osam jakih kula spojenih s bedemima štitile su katedralu od neprijatelja, koji bi možebit uspio da probije vanjsku utvrdu.

Tih je kula za mog djetinjstva i mladosti bilo 6, jer su 2 već u XVII. vijeku nestale, kada je biskup Juraj Branjug podigao nove barokne dvore, a 1906. zaslugom ili krivnjom Kršnjavoga (a na žalost sekundirao sam mu i ja!) unatoč protesta pok. arhitekta Kovačića, porušena je i najljepša od njih — Bakačeva kula i sve utvrde na zapadu uključivo »Bibliothek Trakt«, a na njegovom je mjestu Herman Bollé stavio onaj paviljon, koji je bio obustavljen u gradnji i tako stoji već 27 godina.

Kao što se vidi Zagreb nije imao sreće u očuvanju svojih starina. Rušili su ih u glavnome stranci, koji nisu imali pravog osjećaja za to ponosno i gordo naše historijsko kamenje, a donekle i nagle potrebe novoga grada, koji se je sve rapidnije započeo razvijati iza velikog potresa godine 1880. Koliko je bio sretniji na pr. Dubrovnik, čije prekrasne utvrde i bastijoni, pošto su ostali u cijelosti, predstavljaju evropsku, pače i svjetsku atrakciju i znamenitost i po tome dižu naš turizam.

Čuvajmo ostatke ostataka, gordo kamenje staroga Zagreba, u čijim su sjenama živjeli oni, kojima imamo zahvaliti i prve temelje novoga velikoga Zagreba, kojemu je zanosno uskliknuo Šenoa:

Ispod starog Griča brda
Kao junak lijep i mlad,
Smjele glave, čela tvrda
Dični stoji — Zagreb grad.

MIROGOJSKE IMPRESIJE:

ČETIRI SJENE IZ STARE GARDE

U jednoj od sjevernih arkada stoje tri kamene ploče i željezni križ sa zlatnim pismenima.

Andrija Fijan, Ljerka pl. Šram, Vaclav Anton i Arnošt Grund.

Hamlet, Ofelija, Robert i Bertram.

Protagoniste najsilnijih tragičnih i komičnih uloga iz slavne epohe zagrebačkoga teatra.

Četvorica iz garde, za koju tvrde naši kazališni anali, da je bila i slavlje i ponos prvoga teatra na današnjem trgu Kralja Aleksandra.

Mi stariji znamo ta slavna imena iz njihovog umjetničkog djelovanja na pozornici, a mlađi iz čuvenja i po zanosnoj našoj predaji, kada spominjemo bilo kojega od tih umjetnika, — današnjih počivača u jednoj od sjevernih arkada.

Za tihe hladne večeri posjetio sam taj njihov mirni mirogojski dom.

Ispred željeznoga križa tinjala je uljanica, lagani je vjetar šuštio sa osušenim vijencima, a aleje pune bijelih kamenih spomenika i drvenih raspela natkrivale su sve gušće i tamnije večernje koprene.

Kao da se spuštaju ona kazališna vela, koja sve više potamnjuju scenu.

Osamljeni je gavran zagraktao na nedalekoj modroj kupoli.

Svi su bijeli putevi bili prazni.

Za kasnijih sati Mirogoj je posve pust. Živi se boje svog budućeg stana, pa kada iza sumraka taj mrtvi brijeg posve obamre, podižu se sjene iz svojih drvenih ležišta i lebde kao da vjetar vitla s nekim providnim koprenama.

Tako se bar meni pričinjalo i ja sam zastao na kamenom stubištu te sjeverne arkade.

Modro veče, tiho groblje i kraj pun poznatih imena, pun je slutnja i nije čudo, da sam vidio — (ili barem mislio da vidim) — i čuo — (ili barem mislio da čujem) — kako prolaze i kako šapuću te večernje providne koprene.

Kolonada s lukovima od arkada pričini mi se kao helsinforška terasa prvog scenarija iz »Hamleta«, a po kamenome pločniku s dugim redom pačetvorinastih grobnih kamena s bakrenim karikama za podizanje, lebdila je u crni plašt ovijena prikaza nesretnoga danskoga kraljevića, nalična na onu, gledanu prije dvadeset i više godina.

Prepoznao sam Andriju Fijana. I kao da mu je ruka drhtala i kao da je plašt vijorio od vjetra.

Zapitao sam ga u mislima:

— Ja znam da ste prikaza, a opet tako jasno raspoznajem vas, gospodine?... Bilo je to devetstoidesete... Glumili ste Hamleta... Bili ste zaogrnuti istim ogrtačem kao i večeras, samo što ja nisam stajao na kamenoj mirogojskoj stubi... Stajao sam u parteru, gospodine!

Sjena se ogledala na moje misli.

Arkada je zašuštila od tihoga patosa...

— To su moje noćne šetnje... Tu je sve tako puno Šekspira!... To je prava šekspirska inscenacija! Dvadeset godina lutam tom našom nadzagrebačkom mrtvačkom terasom i osjećam kako odigravam Hamleta... A to je bila moja najmilija rola, dok sam lutao po praktikablima onoga teatra u nizini... Onda sam lutao za istinom, a sada lutam, jer sam je razabrao!

Zapitam naglo:

— A ta je?

Sjena se osmijehne plemenitim gorkim posmijehom:

— To se doznaje tek u drvenom ležaju... Kaka bi se prije za nju saznalo, sav onaj teatar, kojega vi živi proživljavate, bio bi suvišan... Ne bi bilo ni boljih, ni gorih glumaca!... Svi bi glumci bili samo neznatne epizode... A tako je divno glumiti glavne role, pa iako iza glume moramo skinuti lažne vlasulje i tek na prave rimske toge samo nalične ogrtače!... Tko glumi i tko dobro glumi, taj ni ovdje ne zaboravlja na život!

Malo disonantan glas prekine sjenu u crnome plaštu.

— Moj Andrija, ti si bio i ostaješ stara škola... Ti si živio u patosu i ti mrtvuješ u istome stilu!

Prepoznao sam glas Arnošta Grunda.

Njegova vedra i nasmijana sjena stvorila se predamnom.

Bila je odjevena u kostim, (u koliko se krpež može nazvati kostimom!) iz »Lumpaciusa Vagabandusa«.

Dobroćudna obrijana glava zadovoljno se smiješila.

Govorila mi je poznatim glasom:

— Andrija je pridržao svoju pozu... On bi bez nje i u grobu bio nesretan... Ja sam... samo dolje... nasmijavao sve vas, a ovdje nasmijavam sebe... Bilo bi mi dosadno bez smijeha... Andrijino je oko suzilo od tragičnih emocija, moje od šaljivih... On je bio šaljiv u svojoj tragici, a ja sam tragičan u komičnoj figuri i komičnim dialozima... Takav je život i svi smo i tragični i šaljivi... Tu tajnu smijete doznati, jer i tragično i šaljivo dolazi ovamo, gdje sve postaje...

I tu je veliki komičar na čas zastao i onda domenuo sa smiješkom. onim punim i dobroćudnim grundovskim smiješkom:

— To vam ne mogu reći, jer to je poslovna mirogojska tajna... To je glavni efekat, koji bi vas prilično disgustirao u vašem radu!... I što da vam govorim o nama, koji smo se definitivno smjestili... Zanima me kako vi živite s onima... tamo dolje?... Znam da se okrećete kao Gundulićevo kolo... I znam da bi mi imali toliko toga pripovijedati... Za te novosti trebali bi se dugi sati razgovora, a vi tako dugo i ne ćete i ne smijete ovdje ostati... Naskoro će zazvoniti čas da se zatvara groblje i ne bi bilo zgodno, da vas nađu čuvari... Mogli bi posumnjati zbog cvijeća ili zbog nekog bakrenog reliefa... I tu se krade... Dakako samo gore na našim grobovima... Mi, ispod križeva, mi smo toliko skromni, da ne posižemo za ničim... Moj kostim?... Mene nisu zakopali u toj kostimeriji... Ja vam se samo pričinjam kao jedan od trojice iz »Lumpaciusa«, kao što se mnogima drugima pričinjam u onom kostimu, kako su me u svoj čas gledali na pozornici... Vi ste me prvi puta vidjeli u toj komediji i za to sam vam tako zaostao u sjećanjima... Nemojte me ispitivati kako sada izgledam... To je prekomično i za komičara... Grob i crvi izvajali su iz mene trageda. Nešto nalik na onu rekvizitu, koju grobar iz »Hamleta« drži u ruci u petome činu, a koja malo naliči na glavu onoga, kojemu je za života pripadala.

Sjena u crnome plaštu progovori:

— Ti se rugaš, Arnošte!... Ti i za života nisi mnogo pazio na formu i liniju!

Grundova prikaza se osmijehne:

— He, he!... Za tebe je forma bila život... Ti si zbog forme brao lovorike... Ja sam malo pazio na te efekte... Ja nisam osjećao za formu i za to sam bio bliži ovoj istini, koju smo ovdje potpuno razabrali!... Tu nema forme, ali ima zakon koji disformira... A to je čovjekova najšaljivija uloga!

Začujem glas krupne i visoke pojave:

— Vi ste večeras prerano izašli na mjesečinu, gospodo!

Fijan i Grund ogledaju se na Vaclava Antona.

On govori mirno i nasmijano:

— Probudili ste me prije reda... Vi znate da tek iza ponoći izlazim... A ko je taj živi, s kojim razgovarate?

I Anton se ogleda na mene.

Bio je u odori guvernera iz stare operete »Donne Juanite«.

Grund odgovori nasmijano:

— Sanjar!... Lutalac... Čovjek koji se bavi čudnim poslom.... Prisluškuje travu kako raste i razgovara sa sjenama... Neka te ne smeta njegova živa figura... On često dolazi ovamo i često prenaša mirogojska imena u svoje feljtone. On je kontakt između nas i onih, koji još nisu došli... Čudni menađer između živih i mrtvih!...

Krupna sjena odgovori tiho:

— Probudili ste i Ljerku... I bojim se da će izaći... Ona ne voli suvišnih očiju... A pogotovo ne žive oči... Znam da nebi htjela izaći pred pogled živoga čovjeka u svojoj haljini, jer zna da se ženska moda često mijenja... Tko zna da li je njezina haljina u stilu s onima iz nizine?

Odgovorim tiho:

— Ja poznam milostivnu gospođu iz »Lady Godive« i »Zimskoga sunca«... Nema te haljine, u kojoj ona nebi bila lijepa!

Iza sebe začujem glas:

— Prosim, sedem vur... Moramo groblje zapreti!

Bio je to glas čuvara s modrom vrpcom na ruci.

— Idem! — odgovorim tiho i ogledam se ponovno na arkadu.

Sjena je nestalo.

Uljanica ispred željeznoga križa drhće, a osušeni vjenčevi šušte.

Četiri imena iz stare garde postaju sve više nečitljiva. Između oka i njih nadvila se koprena večeri.

Tihe, prokisle.

Izlazim sa čuvarom.

Čovjek mi govori:

— Biti će mjesečine!... Hvala Bogu... Bilo je dosta i zime i kiše!

Zapitam čuvara:

— Vi često ostajete i u noćima na groblju?

— Svake noći! — odgovori čovjek.

— I da li vam se kadgod... za mjesečine... pričinja da vidite neke sjene?

Čuvar mahne rukom:

— Ah, kaj bi!... Gdo vumre taj je mrtev, a gdo je mrtev taj je zemla... Jednu sem noć našel bogca... Spal je v kutu... Zavlekel se je med vence... Bila je zima i deždilo je!

U aleji iz Mirogoja do Zvijezde susreo sam crna kola sa bijelim križem.

Ona fatalna i sablasna kola sa neoblanjanim lijesovima.

Kočijaš je pognuo glavu, ispružio vrat i kao da drijema.

Konji se lagano i umorno uspinju. **K.**

IZ STAROZAGREBAČKE KRONIKE:

KAKO SU STARI ZAGREPČANI SLAVILI KRALJEVO

U srednjem su vijeku sajmovi, vašari, igrali sasma drugu i mnogo veću ulogu nego li je to dan današnji kad moderna saobraćajna sredstva, promet, trgovina i lakoća gibanja osoba i robe omogućuje skoro trajan

kontakt između proizvađača i potrošnika. Ti sajmovi (Messe, foire, engleski fair, fiera, madž. vásár) bili su obično po starim tradicijama vezani na izvjesne dane u godini, ponajviše uz crkveni god, zbor ili kako su na ladanju rekli: proščenje, kad se i onako zgrnuo u grad velik broj okolišnog svijeta te je trgovina imala najboljih izgleda. Mnogi su seljaci odgađali nabavku svojih potreba, na pr. na pokućtvu, surinama, čohama, kožusima i čizmama itd. na takove dane, kad su i onako dogonili na sajam svoje poljske proizvode, drva ili stoku.

Biskupska crkva zagrebačka, kojoj je patron bio Sv. Stjepan kralj ugarsko-hrvatski (krunjen godine 1000.) već je za rana, dakle već u 11. vijeku u vezi sa crkvenim godom, na 20. kolovoza, koji je dan bio ujedno i državni praznik tadanje zajedničke države, držala svoj crkveni zbor, prozvan po sv. Stjepanu kralju, »K r a l j e v o«. Zanimivo je kako se već u ono davno doba s uspjehom nastojalo, kako bi se crkvena slava i bogoslužni čini što bolje i prostorno odijelili od vulgarnog sajamskog prometa sa svojom bukom, rukanjem blaga, žamorom itd. U tu je svrhu trg bio podijeljen na crkven (Kaptol) od Capitolium, i Harmicu ili Tržište. Analogno u Njemačkoj — Domplatz i Marktplatz. Potonji je dabome tijekom stoljeća putovao vodeći računa o razvitku grada, sa Harmice ponajprije na »Novi Terg«, kasnije kad je taj prozvan Zrinjevcem (istodobno sa postavom Jelačićevog spomenika) moralo se sajmište seliti na današnji Aleksandrov trg. Kad je na tom trgu god. 1891. održana izložba, nije se više Sajmište onamo povratilo, već se počelo graditi novo kazalište, otvoreno 1895. Sajmište se preselilo na današnji trg Kralja Petra, gdje je ostalo 30 godina, dok nije konačno, bar predbježno, stiglo na Lašćinšćak.

Zapravo je već god. 1862., iza što je prva lokomotiva zafućkala u Zagrebu, započela dekadansa Sajmišnog patrijarhalnog života. Ipak se još dobro sjećam iz mog djetinjstva u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, kako je Kraljevo bio velik i još uvijek važan datum u lokalnom životu Zagreba i provincije. Sa svih strana sjatila se sila svijeta u grad. Osam dana prije i osam dana kasnije od samog 20. kolovoza, grad je vrvio od stranaca, seljačkog svijeta, trgovaca konjima za tu- i inozemstvo (Italiju, Južnu Afriku, Transvaal), a pošto su isto doba započimali upisi u škole, dolazili su i roditelji sa djecom hrpimice. Tuj je bilo veselja i cike! Šator se redao do šatora, vrtuljak do vrtuljka, naišao je i cirkus, menažerija, streljački šator, panoptike i kako se sve to zvalo. Naročito brzofotografi na limenim tablicama bili su mnogo posjećivani. Prvi putujući bioskop objavio je oglasima da su stigle »žive slike«. Pod šatorima staro se i mlado, seljak i građanin, inteligenat i obrtnik i radnik, našlo u pravoj demokratskoj slozi i onako »po domaći« uz šinterbratle i domaću kapljicu.

Trgovački promet bio je neobično velik i nije se samo ograničavao

na domaće proizvoditelje, već su dolazili trgovci i iz susjedne Austrije, Italije i drugdje. Cika i žamor nisu prestajali do kasno u noć, a svaka je skoro starosjedilačka obitelj smatrala svojom tradicijom da u potpunom broju, tako rekuć »in corpore« najmanje jedan puta u ono sajamsko vrijeme večera umjesto kod kuće, na Sajmištu. Za nas malene to je dabome bila osobita dogodovština o kojoj se dugo i prije i poslije govorilo. Naravski da toliko tisuća, naročito seljačkog svijeta, nije se moglo tako lasno smjestiti u gradu, pa su oni koji bi ostajali preko noći, prespavali bud na kolima, pod kolima ili u naročitim krovom proviđenim šupama, kojih je zadnji ostatak još pred 25 godina stajao u današnjem bloku između Draškovićeve i Radišine ulice.

Današnji Kraljevski sajam nije više ni sjena nekadašnjih »Kraljeva«, i on se preživljuje. U vrijeme dok je katedrala već na 13. kolovoza istaknula zastavu na starom smeđem zvoniku sa željeznim hrđavim naslonom naokolo kupole i kad su golema zvona naviještala urbi et orbi dan najvećeg godišnjeg sajma, ujedno crkvenog patrona, grad, inače toli tih u svom provincijskom snu poput trnoružice, kanda se prenuo. Sve je izmiljilo na ulice, čulo se vječito cinkanje i zvonjava, pucketanje i pjesma uz tambure i gajde. Teška su se kola kotrljala uz zaglušnu buku ulicama, goniči su tjerali blago kroz središte grada, oblaci su se prašine stalno dizali, a iz njih je stršio grad sa mnogo zvonika, star, crn, ali nekud intiman i topao. To je sve prošlo. U doba radija, avijona i jazza nema više mjesta patrijarhalnom sajmovanju sa svojom ciganskо-cirkuskom romantikom, mirisom pečenja i cilikom obijesnih kumeka i purgara. To je bilo i prošlo za uvijek.

Ing. Gjuro Erlih.

Zagrepčani!

Vaš **Zagrebački Zbor**

pronosi ime i važnost Zagreba čitavim svijetom, on uživa povjerenje tu- i inozemstva.

Poduprite ga u njegovim altruističkim nastojanjima, **izlažite** i **posjećujte** ga!

XXIV. VELIKI SAJAM UZORAKA

31. VIII.–9. IX. 1935.

za sve vrsti robe. Oficijelna kolektivna izložba NJEMAČKE, ITALIJE, ŠPANIJE, FINSKE.

Na željeznicama besplatni povratak, na jadranskim parobrodima viši razred za cijenu nižega.

Vodeće nabavno vrelo špecerajske i kolonijalne robe

IVAN PENIĆ D. D. ZAGREB

Veliko skladište i izbor biranih vlastelinskih vina

JUGOSLAVENSKO SIEMENS D. D.

ODIO ZA SLABU STRUJU

isporučuje, montira i uzdržava telefonske i signalne uredjaje svih vrsti. — Dobavlja sinhrone satove i instrumente za električna mjerenja.

ZAGREB, RATKAJEV PROLAZ 7 — TELEFON 34-50

Utemeljeno 1894.

TEHNIČKA RADNJA

ING. DEUTSCH I BRAT

TELEFON 42-86 ZAGREB MASARYKOVA 20

Sve tehničke potrebštine za ***industriju, obrt, gradjevnu ind., poljopriredu, hoteljersjvo i kućanstvo.*** — Specijalni odio za ***pumpe*** za svaku potrebu.

TRAŽITE PONUDE.

PIJTE SAMO

ZAGREBAČKO PIVO

HRVATSKA INDUSTRIJA KATRANA D.D.

RADNIČKA CESTA 29. ZAGREB TELEFON BROJ 5364

Izvadja asfaltiranje cesta, trotoara, dvorišta, kućnih ulaza i t. d. uz najjeftinije cijene.

Izdavač »Društvo Zagrepčana«. — Odgovorni urednik Stjepan Stiegler, grad. tajnik, Vodnikova 10. — Uredništvo i uprava: Kaptol 11. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ul. 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska c. 47.

ZNAČKE,
MEDALJE
I PLAKETE

ZLATNINU, SREBRNINU
I POPRAVKE

POKALE, NAGRADE
I GRAVIRANJE

izradjuje najpovoljnije

GRIESBACH I KNAUS
ZAGREB

ILICA 15 TEL. 71-57

Najbolji
fotomaterijal:

APARATE,
PLOČE,
FILMOVE
I PAPIRE

dobijete kod

GRIESBACH I KNAUS
ZAGREB

JURIŠIĆEVA 1 TEL. 48-74

STJEPAN Telefon 7706
ŠKABERNA
ZAGREB
(nasuprot Samoborskog kolodvora)

Nuđa gradjevni materijal:
betonske cijevi, samoborski dolomitni pijesak. mramorna zrnca, cementne pločice, gips, crijep, vapno, cementna boja, krovna ljepenka, katranski proizvodi itd.
»Heraklith«. — Žbuka za fasade »Teranit«

SPECIJALNA
SIRANA

PRODAJA MASLACA I DELIKATESA
M. BEK - ZAGREB
PRERADOVIĆEVA 2 - TELEFON 5287

Utemeljeno 1892
Knjigotiskara BRAĆA KRALJ
Telefon 4824 ***ZAGREB*** *Pavla Radića 9*

Preuzima *sve vrsti tiskanica uz najkulantniju poslugu: kao trgovački dopisni papir, listovne kuverte, račune, dopisnice, posjetnice, osmrtnice itd. Cijene vrlo umjerene.*

Izradjuje *tiskanice u blokovima te zaručne i vjenčane karte, oglase, letake, kao i sve tiskanice u reklamnu svrhu i za sve uredske potrebe. — Podvorba brza i solidna.*

GARGOYLE
Ulja i masti

Svaki napredak u proizvodnji i upotrebi, cijelo znanje i sva iskustva, što su ih od 1886. godine stekli specijalisti naše organizacije, koja obuhvaća cijeli svijet, primjenjuju se kod fabrikacije naših GARGOYLE-MAZIVA i daju im onu kakvoću, koja Vam garantuje siguran i ekonomičan pogon.

GARGOYLE
Mobiloil

STANDARD-VACUUM OIL COMPANY OF JUGOSLAVIA INC.
ZAGREB BEOGRAD

Ferek trgovina gotovih odijela
Telefon 8867 Zagreb Jelačićev trg 9

Stalan veliki izbor gotovih i po mjeri odijela za gospodu i dječake. Izradjujemo uniforme, športska odijela, ulstere, slipone, hlače, trenchcoate, proljetne i zimske kapute, kabanice i t. d. uz najniže dnevne cijene.

SAMOBORKA D. D. ZA GRADJEVNU INDUSTRIJU
SAMOBORSKA CESTA ZAGREB TELEFON BROJ 59-93

TERAFIXA metalna žbuka za unutrašnju arhitekturu
Terabona - Cementne cijevi mašinelno izradjene - Cementne pločice

Mramorna zrnca
Pijesak za vrtove
Pijesk za žbuku
Ukrasne vaze i ostali cementni proizvodi

JUGOSLAVENSKO INDUSTRIJSKO I TRGOVAČKO D. D.
Gundulićeva ulica 17 ZAGREB Telefon 26-67 i 20-71

Generalno zastupstvo
tt. ROBERT BOSCH A. G., STUTTGART
zastupstvo
CADILLAC, LA SALE, BUICK, OPEL I BLITZ AUTOMOBILA
tt. General Motors Continental S. A., Antwerpen.
Prodaja:
Svih Bosch proizvoda, Bosch akumulatora, Seiberling guma, svakovrsnog auto pribora.
SPECIJALNA RADIONICA ZA POPRAVKE BOSCH-PROIZVODA